

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Folkskollärare *Axel Hörln*, Ystad: Hur knypplingen kom till Blekinge och dess grannbygder 97
Wie das Klöppeln nach Blekinge und in die angrenzenden Gebiete kam 104

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

- Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Sättugnar som kapitalplacering 105
Eisenöfen als Kapitalanlage 107
Arkivarien fil. lic. *Carl-Martin Bergstrand*, Göteborg, landsantikvarien fil. dr *Bertil Waldén*, Örebro, och docent *Per-Edwin Wallén*, Lund: Ytterligare om bårprov 108
Bårproben in Schweden 111
Adjunkten fil. mag. *Ulla Lindström*, Lund: Skola, kulturhistoria och folklivsforskning 112

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Docent *Kjell-Gunnar Lundholm*, Sundsvall: Godspolitik och agrarkris 115
Nils Dencker: Sveriges sånglekar: Samman-

- parningslekar och friarlekar. Anmäld av förste intendenten fil. lic. *Mats Rehnberg*, Stockholm 120
Gustaf Hallström: Monumental art of Northern Sweden from the Stone Age. Sverker Jansson och Harald Hvarfner: Från norrlandsälvar och fjällsjöar. Anmälda av professor *Carl-Axel Moberg*, Göteborg 121
Herman Bausinger, Markus Braun, Herbert Schwedt: Neue Siedlungen. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 124
Carl-Martin Bergstrand: Gammalt från Kind, 1—2. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 125
Carl Jacob Gardberg: Åbo slott under den äldre vasatiden. Anmäld av professor *Armin Tuulse*, Stockholm 126
Sigurd Dahlbäck: Gångstigslandet, nordskandinaviska studier 1914, 1916—1922. Anmäld av amanuensen fil. kand. *Olov Isaksson*, Luleå 130
Manne Hofrén: På rätten tingsstad. Anmäld av f. förste intendenten fil. dr *Sigurd Wallin*, Stockholm 130
FÖRENINGSMEDDELANDE 132

RIG · ÅRGÅNG 43 · HÄFTE

4

1960

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Nordiska museets styresman professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finngatan 8, Lund

Arsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

1960 ÅRGÅNG 43

REDAKTION

*GÖSTA BERG · MARSHALL LAGERQUIST
SIGFRID SVENSSON*

STOCKHOLM 1960

Föreningen för svensk kulturbistoria

STYRELSE

Hovrättspresidenten *Herman Zetterberg* (ordf.), riksarkivarien *Ingvar Andersson* (v. ordf.), förste intendenten *Marshall Lagerquist* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), professor *Sigfrid Svensson* (Rigs redaktör, adr. Folklivsarkivet, Lund), civilingenjören *Bo Westerberg* (skattm.), Nordiska museets styresman professor *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegerd Henschen*, bibliotekarien *Sam Owen Jansson*, förste antikvarien *Sverker Janson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarien *Tord O:son Nordberg*, ambassadören *Sture Petré*n, landsantikvarien *Gösta von Schoultz*, kapten *Nils Strömbom*, intendenten *Svante Svärdström*, professor *Ernst Söderlund*, förste intendenten *Mats Rehnberg*, f. förste intendenten *Sigurd Wallin*

REVISORER

Intendenten *Anders Nyman*, fil. dr *K. E. Sahlström*

I N N E H Å L L

UPPSATSER

Folkskollärare <i>Axel Hörnlén</i> , Ystad: Hur knypplingen kom till Blekinge och dess grannbygder	97
Wie das Klöppeln nach Blekinge und in die angrenzenden Gebiete kam	104
Amanuensen fil. kand. <i>Olov Isaksson</i> , Luleå: Ett västerbottniskt byarkiv	65
Ein Dorfarchiv in Nordschweden	76
Landsantikvarien fil. lic. <i>Sven E. Noreen</i> , Kristianstad: Fideikommissen och kulturminnesvården	33
The entailed estates and the preservation of cultural monuments	36
Intendenten docent <i>Anna-Maja Nylén</i> , Stockholm: Statliga regleringar inom ett etnologiskt fält	15
State regulations in an ethnological field ..	23
Professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Linné som "antiquarius"	1
Linnæus as "Antiquarius"	13

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Arkivarien fil. lic. <i>Carl-Martin Bergstrand</i> , Göteborg, landsantikvarien fil. dr <i>Bertil Waldén</i> , Örebro, och docent <i>Per-Edwin Wallén</i> , Lund: Ytterligare om bårprov	108
Bårproben in Schweden	111
Adjunkten fil. mag. <i>Ulla Lindström</i> , Lund: Skola, kulturhistoria och folklivsforskning	112
Professor <i>Gustav Ränk</i> , Stockholm: Ingermanländska rior	77
Getreidedarren 1684 in Ingermanland	81
Professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Sättugnar som kapitalplacering	105
Eisenöfen als Kapitalanlage	107

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Docent <i>Kjell-Gunnar Lundholm</i> , Sundsvall: Godspolitik och agrarkris	115
--	-----

Professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Ett sekels ideologi i tyskspråkig folklivsforskning	82
F. förste intendenten fil. dr <i>Sigurd Wallin</i> , Stockholm: Studier i 103 volymer kyrkoinventering	37
Hilbert Andersson: Parzellierung und Gemengelage. Anmäld av lektorn docent <i>Helge Stålberg</i> , Kalmar	89
William Anderson, Lars-Göran Kindström och Sigurd Curman: Sveriges kyrkor III :3, Amiralitetskyrkan i Karlskrona, se ovan <i>Sigurd Wallin</i>	
Herman Bausinger, Markus Braun, Herbert Schwedt: Neue Siedlungen. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	124
Carl-Martin Bergstrand: Gammalt från Kind, 1—2. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	125
Sigrid og Håkon Christie: Norges kirker 1—2, Østfold, se ovan <i>Sigurd Wallin</i>	
Sigurd Curman och Johnny Roosval: Sveriges kyrkor, se ovan <i>Sigurd Wallin</i>	
Sigurd Dahlbäck: Gångstigslandet, nordskandinaviska studier 1914, 1916—1922. Anmäld av amanuensen fil. kand. <i>Olov Isaksson</i> , Luleå	130
Nils Dencker: Sveriges sånglekar: Sammanparningslekar och friarlekar. Anmäld av förste intendenten fil. lic. <i>Mats Rehnberg</i> , Stockholm	120
Sven B. Ek: Nybildning och tradition. Anmäld av landsantikvarien fil. lic. <i>Gösta von Schoultz</i> , Karlstad	26
Ernst Fischer: Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet. Anmäld av fil. dr <i>Ingegerd Henschen</i> , Stockholm	93
Börje Furtenbach: Furtenbachska släktboken. Anmäld av <i>Olov Isaksson</i>	25
Carl Jacob Gardberg: Åbo slott under den äldre vasatiden. Anmäld av professor <i>Armin Tuulse</i> , Stockholm	126
Paul Geiger och Richard Weiss: Atlas der schweizerischen Volkskunde, I: 1—5, III: 1—5. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	92

Emil Grym: Från Tornedalen till Nordnorge. Anmäld av <i>Olov Isaksson</i>	61	Carl August Ehrensward: Fem dagars resa i Skåne	94
Gustaf Hallström: Monumental art of Northern Sweden from the Stone Age. Anmäld av professor <i>Carl-Axel Moberg</i> , Göteborg	121	Guðrun Ekstrand: Karl XI Gustavs dräkter ..	28
Manne Hofrén: På rätten tingsstad. Anmäld av <i>Sigurd Wallin</i>	130	Sigurd Erixon: Technik und Gemeinschaftsbildungen	31
C. Vilh. Jacobowsky: Gustafsberg, Sveriges äldsta badort. Anmäld av stadsbibliotekarien fil. lic. <i>Thord Plenge Jacobson</i> , Visby	58	Karl-Ivar Hildeman: Medeltid på vers	31
Sverker Janson och Harald Hvarfner: Från norrlandsälvar och fjällsjöar. Anmäld av <i>Carl-Axel Moberg</i>	121	Hilding Hjelmberg: Stora Malma sockenstämmoprotokoll II	96
Gerhard Lutz: Volkkunde, se ovan <i>Sigfrid Svensson</i>		Historisk statistik för Sverige	30
L.-A. Norborg: Storföretaget Vadstena kloster, se ovan <i>Kjell-Gunnar Lundholm</i>		Nils von Hofsten: Segerlöken	63
Mats Rehnberg: Kommunalarbetarminnen. Anmäld av amanuensen fil. kand. <i>Lisbeth Malmberg</i> , Lund	25	Harald Hvarfner: Museer och arkiv	95
Ivar Schnell: Sörmländska kyrkor, se ovan <i>Sigurd Wallin</i>		Sten G. Lindberg: Från skapelsetro till naturlagar	32
Herman Schück: Ecclesia Lincopensis. Anmäld av fil. dr <i>Sven Ljung</i> , Stockholm	59	Martti Kerkkonen: Peter Kalm's North American journey	64
Ilmar Talve: Bastu och torkhus i Nordeuropa. Anmäld av professor <i>John Granlund</i> , Stockholm	90	Eero Matinoli: [Mönsterbyordningen 1742] ..	32
Richard Weiss: Einführung in den Atlas der schweizerischen Volkkunde. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	92	Peter Michelsen: Danish wheel ploughs	30
Ingeborg Wilcke-Lindqvist: Upplands kyrkor, se ovan <i>Sigurd Wallin</i>		Mats Rehnberg: På Öland	95
		John E. Roos: Ivar Flemings jordebok	32
		Albert Sandklef: 1500-talets halländska tingböcker	96
		Stockholms stads tänkeböcker från år 1592. Del V	96
		Kai Uldall: Keramik	29
		Richard Weiss: Häuser und Landschaften der Schweiz	28
		FÖRENINGSMEDDELAN DEN	132
		Signaturer under rubriken "Korta boknotiser":	
		B. E-dt = Brita Egardt, B. Wn = Bertil Waldén,	
		ELF = Eva Lis Forsby, G. B. = Gösta Berg, G. v. S.	
		= Gösta von Schoultz, J.-Ö. S. = Jan-Öjvind Swahn,	
		R. O. = Reinhold Odencrantz, S.-B. V. = Sten-Bertil	
		Vide, S. S. = Sigfrid Svensson, S. W-n = Sigurd	
		Wallin.	
		TILLÄGG TILL INNEHÅLLSFÖRTECKNINGEN I RIG 1959	
		Gustaf Utterström: Jordbrukets arbetare, I—II. Anmäld av fil. lic. <i>Sven B. Ek</i> , Lund	90
KORTA BOKNOTISER			
Gunnar Bergman: Med kursläde Kalix—Waldemarsudde	30		
Blekingeboken 1959	64		
Laurits Bødker: Danske folkesagn	95		
Carl Gustafs stad	63		
Björn Collinder: Språket	29		
Dædalus 1959	95		

Hur knypplingen kom till Blekinge och dess grannbygder

Av Axel Hörén

Litteraturen om den svenska spetsknypplingens historia är mager. Det huvudsakliga intresset kretsar kring Vadstenaspetsarna, vilka man sökt sammankoppla med Birgittaklostret: "Enligt traditionen är det den heliga Birgitta, som lärt Vadstena-nunnorna den ädla knypplingskonsten, ehuru den moderna spetsforskningen söker göra detta otroligt och påvisar, att de tidigast kända Vadstenaspetsarna härstamma från 1600-talet."¹ Värdefulla bidrag till frågans lösning ha lämnats av Elisabeth Thorman,² Åke Meyerson³ och andra forskare, men ännu synes icke sista ordet blivit sagt i frågan om Vadstenaspetsarnas tidigaste historia.

I och med att forskningsintresset knutits till knypplingen i Vadstena, har denna plats ansetts vara huvudorten för all svensk knyppling. Därifrån skulle — underförstått i flera sammanhang — detta konsthantverk spritt sig till landets övriga delar.

För att åskådliggöra en nyhetsspridning av denna art ha folkminnesforskarna skapat en träffande bild genom att

likna händelseförloppet vid de vattenringar, som uppstå, när en sten kastas mot en vattenyta. Samma förlopp skulle ägt rum vid knypplingskonstens spridning i vårt land med Vadstena som "nerslagspunkten" och de övriga knypplingscentra i norr och söder som "ringarna".

Ideala ringar uppstå, om endast *en* sten kastas. Då kunna de mycket väl tillämpas som en rörlig bild av *ett* spridningsförlopp. Men bilden blir ytterst komplicerad, om ännu en sten nästan samtidigt kastas från ett annat, okänt håll och åstadkommer nya ringar, som störa de ursprungliga. Då vattenytan på detta sätt kommit i svallning, är det omöjligt att konstatera, var stenarna slagit ner. Vilken var den första? Och den andra? Eller — för att överföra liknelsen till knypplingen som nyhet — varifrån kom nyheten till landets övriga knypplingscentra? Från Vadstena eller från annat håll?

Det område, som här skall undersökas med avseende på knypplingens härkomst, omfattar Blekinge, sydöstra Småland och nordöstra Skåne.

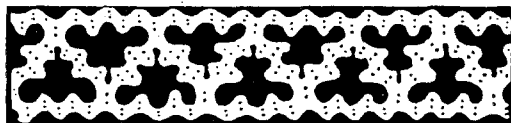
Hemslöjdskommittén⁴ har i sitt betänkande konstaterat, att provinsdelarna i

¹ Elsa Brandstake: Äkta spetsar. Stockholm 1925, s. 45.

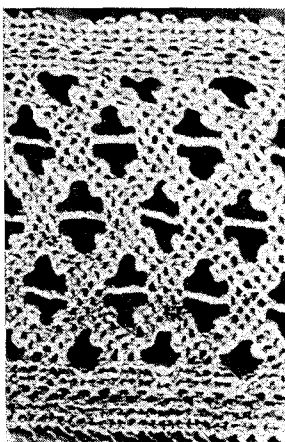
² Elisabeth Thorman: Ett bidrag till den svenska spetsknypplingens historia, Rig 1954.

³ Åke Meyerson: Arkivaliska bidrag om spets-tillverkningen i Vadstena, Rig 1935.

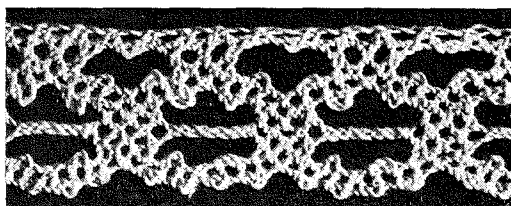
⁴ Hemslöjdskommitténs betänkande, del 1. Stockholm 1918, s. 225. Ruth Nelsson: Blekingska spetsar och fransar. 1925.

1: 1. Spetsmönster ur Froschower: *New Modelbuch*, Zürich 1561—62.

1: 2. Spetsmönster från Ayräpää hd, Karelska näset. Efter Sirelius: *Kansankirjonta ja -pitsit* [Folkliga broderier och spetsar], bild 625 b.

1: 3. Vit kantspets med fyrflätor. Blekinge. Blekinge museum.

nämnda område — med undantag för östra Blekinge — ”ha samma typ för sina spetsar. De äro alla smala och jämförelsevis enkla. Inflytande spåras från Östergötland och 1500-talets guldspetsar. Rikligast förekomma de i Villands härad” (i Skåne). Kommittén har också funnit, att ”östra Blekinges spetsar äro delvis av annan typ än västra Blekinges, och i regel äro trådar i rött och blått inknypplade”.

Ett värdefullt källmaterial utgöra det

30-tal spetsprover, som finnas deponerade i Blekinge Museum, Karlskrona. Dessa knypplingar äro av ålderdomlig karaktär, kännetecknad bl. a. därigenom, att i spetsarna finnas inslag av rosa, ljusblått och mörkblått. En av dem är — förutom färginslaget — uteslutande knypplad i fyrflätor, en teknik, som tidigare förekom vid knytning av varprester och varur knypplingen anses härstamma.

Tyvär är de ej ortsbestämda. Troiligen har Hemslöjdskommittén haft tillgång till icke redovisade källor, eftersom den uppdelar Blekinge i en östlig och en västlig del med hänsyn till spetsarnas utseende. Skulle denna uppfattning vara riktig — och intet talar emot densamma — kunna ”i regel” de kulörta spetsproverna hänföras till den östra delen av Blekinge och de enbart vita till den västra. Till denna detalj återkomma vi senare.

Kommitténs förmodan, att västra Blekinges spetsar skulle härstamma från 1500-talets guldspetsar (possementer), är riktig, om Kommittén därmed avser spetsar från 1500-talets mönsterböcker, vilka även innehålla andra mönster än possementer. Influenser från Froschower⁵ och Hans Hofer⁶ äro påtagliga. Märkligt nog synes det framgå av det bräckliga materialet, att Froschowers mönster skulle varit förhärskande i västra Blekinge, medan Hofers bågformiga mönster — dessutom kulörta — dominerat i östra.

Kommitténs åsikt, att ”inflytande spåras från Östergötland” saknar däremot all grund. Spetsarna därifrån, dvs. från Vadstena, äro av utpräglad högreståndskaraktär och ha ursprungligen brukats av

⁵ Froschower: *New Modelbuch*, Zürich 1561—62.

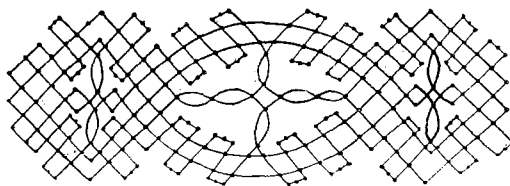
⁶ Hans Hofer: *New Formbuechlen* Weysen Arbeyt 1545. (Facsimiltryck, Zwickau 1913).

de högre stånden men också av kungligheter och kyrkan. Denna spetsstyp, ett barn av renässansen, infördes till Venedig och spred sig till övriga delar av Europa huvudsakligast av köpmän. Knypplingen blev en hobby för de högre ståndens damer, för vilka 1500-talets mönsterböcker blevo utgivna. När damerna tröttnade på sysselsättningen, upptogs denna av andra, men nu i förvärvssyfte. Förläggare organiserade försäljningen, anställde konstnärer som mönsterritare och lät tillverka uppstuckna mönster för den egna rörelsen. Det gällde för en förläggare att hävda sig i konkurrensen, då modet ständigt ändrades under barocken och rokokon. Det var således tränat folk, som stodo bakom nyskapelserna. Knypplerskorna utförde visserligen dessa, men de nyskapade inga mönster.

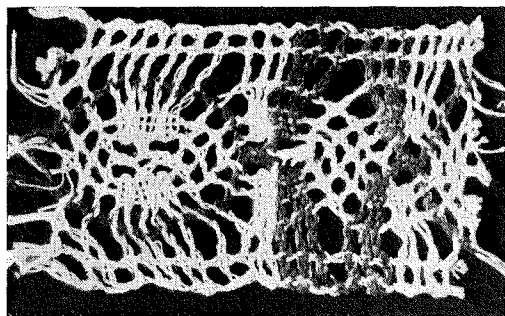
Mönsterstödler voro förbjudna, men de kunde näppeligen beivras, i synnerhet om de gjordes utanför det egna landets gränser. Danska spetsforskare klaga över, att den danska egenarten i Tönder-spetsarna har gått förlorad, eftersom förläggarna där kopierade utländska mönster. Forskarna ha bl. a. funnit Vadstenamönster i Tönder och — tvärtom.

Det uppstuckna mönstret var ett av kriterierna på högreståndsspetsarna, och utförandet efter sådana mönster fordrade en mängd nålar. Ett annat var det utomordentligt fina garnet, av lyriska författare ofta liknat vid trådar i en spindelväv.

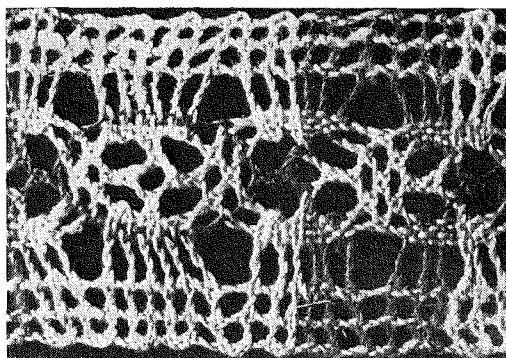
Blekingespetsarna ha en helt annan prägel. Ursprungligen voro de tillverkade för allmogen. Det enda gemensamma draget med högreståndsspetsarna ligger i beroendet av 1500-talets mönsterböcker, som, då de högre ståndens damer tröttnat på knypplingen som hobby, överläts till

3: 1. Spetsmönster ur Hans Hofer: *New Formbuechlen Weysen Arbeyt* (1545).

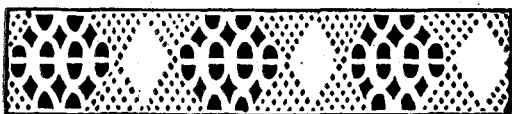
3: 2. Vit mellanspets med ljusblå och rosa inslag. Blekinge. Blekinge museum.

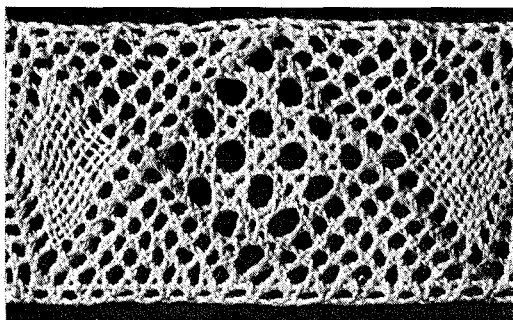
3: 3. Grå mellanspets med mörkblå inslag. S. Mörehd, Småland. Blekinge museum.

”kvinnorna av folket”. Dessa åter knypplade utan uppstucket mönster och med nålar enbart i kanterna — undantag dock för pikotnålar.⁷ Garnet var grovt, hem-

⁷ Pikot, små tänder eller slingor som ornament i ett mönster. För att kunna bilda sådana erfordras en nål, pikotnål.

2: 1. "Blätlemodel mit sternem" ur Froschower: *New Modelbuch.*

2: 2. Vit mellanspets med ljusblå och rosa inslag. *Blekinge. Blekinge museum.*

spunnet och gav ett rustikt utseende åt spetsarna. Samma verkan hade också den rikliga förekomsten av fyrflätor. En av de tillgängliga Blekingespetsarna består uteslutande av fyrflätor.

Allmogespetsarna ha utvecklats efter andra linjer än högreståndsspetsarna och få därför icke betraktas som degenerationsprodukter av de senare. Däröfver vittnar den undersökning, som Aino Linnove⁸ utfört på Karelska näset, där hon påvisat mönster från Froschowers och Hofers mönsterböcker. Men — och detta är anmärkningsvärt — hon har också funnit mönster, enklare och mera primitiva än mönsterböckernas och därför också äldre än dessa.

⁸ Aino Linnove: *Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle.* Helsinki 1947. (Finska spetsknypplingens utvecklingsskeden 1500-talet—1850.)

Om Karelska näsets textilslöjd framhåller Meinander,⁹ att "det är en urgammal kultur som avspeglar sig i dem, och hos de finsk-ugriska stammarna i norra Ryssland ha de nått en ännu högre fulländning än här. Mönstren äro i regel strängt geometriska men rikt växlande; även figurbilder, fåglar, fyrfotadjur och människor uppträdde dock men i sträng stilisering; de återgå på orientaliska förebilder".

Knypplingen i Blekinge kan icke ha kommit från Vadstena. Stenen — för att återkomma till den tidigare använda bilden — har kastats från ett annat håll.

Samma mönster, flätningar och knypplingsteknik som i Blekinge finner man på Karelska näset. Det är därför befogat att göra en översikt av knypplingarnas utbredning därstädes jämte förekomsten av spetsar med kulörta inslag.

Linnove konstaterar,¹⁰ att "i Karelén¹¹ ha knytningar tillverkats i Äyräpää, Kexholms, Jääsken och möjligen också Kurkiojen härader".¹² Hon skriver vidare:

"Innan presentation sker av stilriktningarna, grundade på grupperingen av de ännu bevarade spetsarna, skall först visas, att av dessa ha de ymnigast differentierade inkommit från Äyräpää, Randu-Sakkola och Räisälä bygder, och de här trakterna torde vara det mest framträdande knypplingscentrat."

"Gamla Äyräpää härad består f. n. av socknarna Muolaa, Valkjärvi, Heinjoki, Kivinebb, Nykyrka, Björkö och Kuolemajärvi. Detta område har ännu i rikt mått bevarade knytningar och prydnadsknytningar för kläder."

"Äyräpää härads spetsar äro omsorgsfullt och

⁹ K. K. Meinander: *Folkkonsten i Finland.* Nordisk kultur 27, Stockholm 1931.

¹⁰ Aino Linnove: a. a., s. 249.

¹¹ Med Karelén avses här Karelska näset.

¹² Nämnda härader äro belägna på Karelska näset, där "knytning" (fi. *nytyngit*) är liktydigt med "knyppling" (fi. *nypläys*). Här har "nytyngit" översatts till "knytning" eller "spetsar".

vackert knypplade, utmärkta för synnerligen stilfulla och utpräglade former. De äro i allmänhet tillverkade av ofärgad tråd och ha en gråvit eller gulvit färg. Några bottenpetsar äro dock färgade. Sådana ha ljusröda eller blåa sicksackband och ränder."

"Äyräpää härad ha spetsar med knypplade linneslagsränder,¹³ i släktskap med 1500-talets mönsterbokspsatsar."

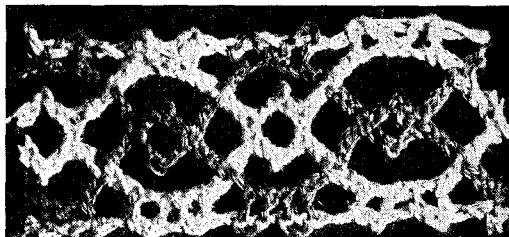
Till denna allmänna orientering av knypplingen inom häradet har Linnove bifogat detaljbeskrivningar från de olika socknarna, av vilka endast tvenne medtagas här, nämligen Björkö och Kuolemajärvi, båda kustsocknar med större möjligheter till förbindelser med utlandet än inlandssocknarna och därmed också större möjligheter att sprida nyheter, i detta fall knypplingskunnighet.

Om den förstnämnda socknen skriver Linnove, att "Björköspetsarna äro till största delen brokiga, blåa, röda och vita, annars helvita. Knypplingar från Björkö och Kuolemajärvi ha många återkommande likheter".

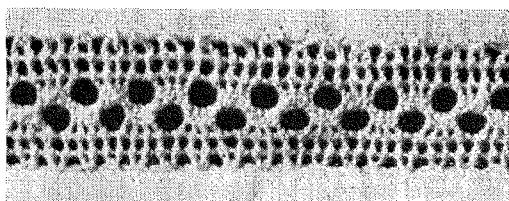
"I Kuolemajärvi använde man brokiga bottenpetsar. Sådana ha blåbottnar med röda och ljusblåa sicksackband eller rödbottnar med blåa och vita sicksackband. Förutom brokiga knypplingar finnas även bevarade spetsar, tillverkade av grå lintråd, i frändskap med mönsterbokspsatsar."

Som belysande exempel har Linnove bifogat bilder, av vilka en (nr 206) har följande text: "Brokig förklädesknyppling. Björkö. Äyräpää härad. Mot vanligheten avvikande knyppling, som påminner i synnerhet om de svenska blekingespetsarna och de slaviska spetsarna." Linnove är således i detta fall fullt införstådd med likheter mellan denna spets och vissa Blekingespetsar.

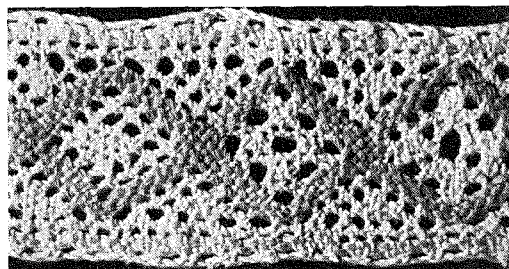
¹³ Linneslagsränder = vävslag.

4. Mellanspets med fyrflätor i vitt och mörkblått, typiskt för spetsar från Karelska näset. Blekinge. Blekinge museum.

5. Kopia av mellanspets. Förekomstorter: Jäasken hd, Karelska näset och Ö. Göinge hd, Skåne. Efter Linnove a. a. bild 222.

6. Mellanspets med vit botten och röda sicksackband. Blekinge. Blekinge museum.

Tillgängliga Blekingespetsar förete likheter med Björköspetsarna därigenom, att de äro "till största delen brokiga — blåa, röda och vita — men annars helvita", och båda orterna ha också flera prov på fyrflätor. Men ej nog härmed. Eftersom "knypplingar från Björkö och Kuolemajärvi ha många upprepade likheter", så finner man också samma brokighet i spetsarna från sistnämnda socken

som i Blekingespetsarna med samma röda sicksacksband, samma "frändskap med mönsterboksspetsarna" och dessutom utförda i fyrflåtor.

Även Sirelius¹⁴ har funnit samma likheter och framhåller, att "ett märkligt faktum är, att spetstyper,¹⁵ vilka äro spridda i Äyräpää, Rautu, Sakkola, Kurkijo och Jaakima, äro i Sverige kända som gamla Blekingespetsar. Färgen är i regel nära nog grå".

Både Linnove och Sirelius ha sålunda konstaterat, att likheter finnas mellan spetsar från Blekinge å ena sidan och från ett flertal orter på Karelska näset å andra.

Undersökningen kan icke anses vara avslutad, förrän övertygande belägg visa, på vilket sätt nyheten introducerats i undersökningsområdet.

Första steget i denna riktning var att söka efter finska namn i kyrkoböckerna för Blekinge. Genom tillmötesgående från tjänstemän vid Landsarkivet i Lund¹⁶ hänvisades förf. till Carin Österbergs uppsats "Båtsmansnamn i Blekinge och Södra Möre". Här citerades, att "den första uppsättningen af Båtsmännen i Södermöre bestod af hittransporterade Finnar".¹⁷ Litteraturförteckningen upptog bl. a. generalmönsterrullor.¹⁸

¹⁴ U. T. Sirelius: Suomen kansanomasta kulttuurian (Finlands folkliga kultur), II, s. 470 f.

¹⁵ Sirelius: a. a., enligt bild 625 b och 626. Dessa förekomma i Linnove, a. a., bild 175, resp. 174.

¹⁶ För dessa anvisningar står förf. i tacksamhetsskuld till arkivtjänsteman Allan Olsson, Lund.

¹⁷ S. W. Gynther: Författningssamling för Kongl. Maj:ts flotta del 7, s. 816—817.

¹⁸ Amiralitetskoll. Sjömilitiekontoret 2, E I: 2 Generalmönsterrullor (jordeböcker och mantalsrullor) för de nya indelningskompanierna i Blekinge 1685. — Samma arkivsamling 2, E I: 3 Indelningsjordeböcker och mantalsrullor från 1686 över indelningskompanierna å Södra Möre med uppgifter över båtsmän m. m.

Dessa rullor upptogo ej endast båtsmännens namn utan också deras hemorter i både Finland och berörda områden i Sverige. Omtänksamt nog hade myndigheterna i regel tagit hänsyn till båtsmännens församlingsband. Man kan därför lätt följa deras väg till det nya landet.

Eftersom knypplingsimpulsen hade kommit från Karelska näset, inriktades undersökningen till de orter inom detta område, varifrån båtsmän kunde tänkas blivit värvade. Dessa voro Viborg med 48 båtsmän (54,5 %), Nykyrka med 28 (31,8 %) och Björkö med 12 (13,7 %). Av dessa hänvisades alla från Björkö jämte 3 från Viborg till Bräkne-Hoby och samtliga från Nykyrka till Tving, dvs. till *östra Blekinge*. Övriga från Viborg blevo bosatta i *västra Blekinge* (Åryd, Hälleyd, Mörrum, Elleholm, Mjällby och Ysane).

Här är skäl för att åter hänvisa till Linnoves utsago om spetsarna i Äyräpää härad, att de i allmänhet äro tillverkade av ofärgad tråd av gråvit eller gulvit färg. Några av bottenspetsarna ha ljusröda eller blåa sicksackband och ränder. Vidare att Björköspetsarna till största delen äro brokiga, blåa, röda och vita, annars helvita.

Härmed är det klarlagt, varför spetsarna i östra Blekinge i regel ha röda, ljusblåa och mörkblåa trådar inflätade. Det synes vara Björköborna — möjligen också deras landsmän från grannförsamlingen Nykyrka — som infört dessa spetsmönster. På samma sätt ha de från Viborg inflyttade dominerat i västra Blekinge med sina vita eller gråa spetsar.

Angivna siffror gälla givetvis för båtsmännen. Det ligger dock nära till hands att antaga, att de också skulle gälla för

deras hustrur. Men så har icke varit fallet. Hallenberg¹⁹ omnämner, att "de finska båtsmännen, om de voro gifta i Finland, *vanligen* (kurs. här) lämnade sina familjer kvar där och stodo sedan utan förbindelse med dem. Det hände dock, att finska båtsmännens hustrur togo sig dit för att söka upp sina män. År 1688 kom en sådan expedition, bestående av 29 båtsmänshustrur med 20 barn från Viborgs län över till Stockholm, vilka ämnade sig ner till sina män i Blekinge". En liknande expedition hade anlät tidigare.

För Blekinges vidkommande kan konstateras, dels att mönsterlikheter i färg och form finnas mellan spetsar på Karelska näset och i Blekinge, dels att båtsmänshustrur flyttat med eller till sina män i Blekinge. Eftersom dessa båtsmän kommit från Viborg, Nykyrka och Björkö, ha givetvis också hustrurna kommit därifrån. Med till visshet gränsande sannolikhet har det funnits knypplerskor bland dem.

Knyplingsnyheten har således kommit till Blekinge från Karelska näset och förmedlats av båtsmänshustrur tidigast åren 1686—1688.

Av de 45 båtsmänsfamiljer, som fick sin bostad i västra Blekinge, bodde 21 i Mörrum och voro därmed på ca 1 mils avstånd från gränsen till Villands härad. Mellan nordöstra Skåne och västra Blekinge har rätt livliga förbindelser.²⁰ Knyplingsverksamheten kunde således obehindrat sprida sig till nämnda härad och dess grannhärad i norr, Ö. Göinge.

Spetsmönstren härifrån tala sitt tydliga språk, att de härstamma från Froschowers mönsterbok. Hur långt de kunna spåras utom nämnda häraders gränser, faller utom ramen för denna undersökning.

Förutom mönsterboksspetsarna finnas i Ö. Göinge — möjligen också i Villands härad — spetsar, som Linnove anser vara ännu äldre. Motsvarande har hon funnit på Karelska näset.²¹

Det är således ställt utom allt tvivel, att knypplingsverksamheten spritt sig från västra Blekinge till Villands och Östra Göinge härader, eventuellt utanför dessa häraders gränser.

Sista delen av undersökningsområdet är S. Möre härad i Småland, norr om Östra och Medelsta härader. Till S. Möre kommo båtsmännen samtidigt med dem, som skulle bosätta sig i Blekinge.

Tyvärre äro mönsterrullorna för S. Möre icke så fullständigt förda som de för Blekinge gällande. Hemorterna i Finland äro icke angivna, varför det icke är möjligt att ur tillgängliga handlingar utläsa, varifrån båtsmännen kommit. Man är därför hänvisad till antaganden.

En möjlighet är, att båtsmännen i S. Möre — i samma utsträckning som deras landsmän i Blekinge — haft med sig sina hustrur eller fått dem med en senare expedition. Förhållandena i S. Möre skulle då vara likartade med dem i Blekinge.

Ett annat antagande är, att båtsmännens hustrur ursprungligen icke kunde knyppla, men att kunnigheten därom spred sig från östra Blekinge. I detta fall får man räkna med den möjligheten, att

¹⁹ Aug. Hallenberg: Blekinge allmoge efter Roskildefred, Karlskrona 1929, s. 78.

²⁰ Se t. ex. i Sigfrid Svensson: Öst och väst i Blekinges allmogekultur, Blekingeboken 1960.

²¹ Sigrid Lindström: Något om bygdedräktens spetsar i Ö. Göinge och Villands härad, 1955, s. 10, bild 4 (uppifrån) samt bild 7.

båtsmännen gift sig med landets döttrar. Förutsättningarna för spridningen torde ha varit gynnsamma, om landsmännen i förskingringen sökte kontakt med varandra.

Båda antagandena äro sannolika.

Spetsarna i S. Möre ge ingen klarhet i frågan. De äro utförda i grått eller vitt garn med inslag av trådar i ljusblå, mörkblå och rosa färger, dvs. sådana, som äro typiska för Karelska näset och östra Blekinge.

Än så länge är det ovisst, på vilket sätt nyheten kommit till S. Möre. Ursprungs-orten är utan tvekan Karelska näset.

Vi började med det problem, som uppstår, då tvenne nyheter av samma art

införas till olika orter i ett större område, och liknade förhållandet vid tvenne stenor, som kastas på en vattenyta. Frågan, vilken av dessa som var den första, kan emellertid icke besvaras här, eftersom tidpunkten är känd endast för den ena. Där emot är den andra frågan klarlagd: knyppingsnyheten kom icke från Vadstena men väl från Karelska näset, och de orter, där "nyheten kom till byn", voro i första hand belägna i östra, mellersta och västra Blekinge, möjligen också i S. Möre härad. Härifrån spred sig knyppingsverksamheten vidare till övriga delar av Blekinge och till nordöstra Skåne, möjligen också på samma sätt till sydöstra Småland.

Zusammenfassung

Wie das Klöppeln nach Blekinge und in die angrenzenden Gebiete kam

Die geklöppelten Spitzen, die in der Provinz Blekinge und den daran grenzenden Gebieten vorkamen, sind von ganz anderer Art, als die Spitzen, die von Vadstena ausgingen und sehr deutlich das Gepräge der höheren Stände tragen. Gemeinsam ist ihnen eine gewisse Abhängigkeit von den Musterbüchern des 16. Jhs, aber die Spitzen aus Blekinge sind ohne aufgezeichnete Muster, mit Nadeln nur an den Kanten und mit grobem, selbstgesponnenem Garn gemacht. Dieselben Muster, die gleichen Geflechte und dieselbe Technik findet man auf der Karelischen Landenge, und der Verf. verweist hier auf Aino Linnoves grosse Dissertation über das finnische Spitzenklöppeln (Fussn. 8). Das Problem des Verf:s selbst ist die Frage, auf welche Art dieses Klöppeln in das betreffende schwedische Gebiet eingeführt wurde. Nach Erbauung des neuen Kriegshafens in Karlskrona befanden sich 1685 und 1686 Finnen in der ersten Gruppe von Bootsleuten in Blekinge und S. Möre (Fussn. 17, 18). Der Verf. hat dabei gefunden,

dass diese in grossem Ausmass gerade von der Karelischen Landenge gekommen waren. Nach ihren Heimatgemeinden wurden sie verschiedenen Teilen des Gebietes zugewiesen. So kamen u.a. die Bootsleute der Gemeinde Björkö ins östliche Blekinge; aus Björkö kennt man bunte Spitzen, und des erklärt nun, warum man im östlichen Blekinge Spitzen mit eingeflochtenen roten und blauen Fäden gefunden hat. Genau so, meint der Verf., hätten die aus Viborg zugezogenen Finnen die weissen und grauen Spitzen des westlichen Blekinge veranlasst. Eine grosse Anzahl Frauen von Bootsleuten zogen u.a. im Jahre 1688 zu ihren Männern. Von Blekinge aus hat sich die Klöppelkunst in angrenzende Gebiete in Nordost-Schonen und nach S. Möre in der Nachbarprovinz Småland ausgebreitet. Innerhalb des letzteren Gebietes kann sie jedoch direkt durch gleichzeitig eingewanderte Bootsmannsfrauen von der Karelischen Landenge eingeführt worden sein.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Sättugnar som kapitalplacering

Av Sigfrid Svensson

Bouppteckningen 1712 efter Christen Rasmusson i Trelleborg, som vid tiden för sin död ägde flera gårdar och hus i samhället, upptager följande sättugnar eller järnkakelugnar:

"1 järn kakelugn i stugan med 2^{ne} järnfötter under samt 6 st. malmknappar värderad för 16:— d. smt

1 dito i Stora Slågerup hos Pär Svänsson 12:—

1 dito hos smeden Willem Krabbe i Fuhlie 10:—

1 dito hos Hans J(e)pson i Willje 13:—

1 dito hos Måns Hindrikson i Klagstorp och Wämmenhögs härad 10:—

1 dito hos Pål Bagare 10:—

1 dito hos Jöns Möller gl.brudel. 4:—

1 dito hos Corporalen Böcker 10:—

1 dito hos Bendix Knockenhaus 7:—

1 dito uthi sahl. Rasmus Håkans gård 3:—."

Den eleganta sättugnen med malmknappar stod alltså i den egna bostaden och ett par av de andra funnos i bostadshus som upptagas bland stärbhusets fasta egendom. Men av vilken anledning var Christen Rasmusson ägare till ett antal andra ugnar, därav en ända bort i Vemmenhögs härad? Bouppteckningar från sydvästra Skåne visa att företeelsen här icke varit ensamstående.¹

I bouppteckningen 1701 efter Jöns Andersson i Trelleborg omtalas en järnkakelugn i

¹ Utdragen ur bouppteckningarna gjorda efter avskrifter i Folkklivsarkivet, utförda av Janne Agri och Gunnar Blomberg.

den egna stugan, men också en i V. Värlinge. I bouppteckningen samma år efter nämndemannen Assar Olufsons hustru i Maglarps sn, Skytts hd, upptages "1 jernkakelung i dageliga stugan" men samtidigt också en annan (värderad till halva summan) i Maglarp, vilket måste betyda att denna ej fanns i den egna gården.

Bouppteckningen 1721 efter rusthållaren Swän Tufwesohn i Hassle-Bösarps sn, Vemmenhögs hd, upptager:

"En järnsättugn med järnfoot i dagelstugan 26:—

En järnsättugn hoos Hans Månsson i Lingby 13:—

En järnsättugn hoos kläckaren Pär Månsson i Sohlbärga 10:—

En järnsättugn på gården uti giästkammaren 18:—."

Bouppteckningen 1718 efter gästgivaren och rusthållaren Johan Lagströms hustru Maria Printzler, Dalby sn, Torna hd, upptager:

"1 st. sättugn hos Nils Lars 15:—

1 st. dito mindre hos Chryssen 12:—

1 st. gl. söndersprucken dito hos Flinken 5:—."

En nära till hands liggande förklaring till denna mångbesittning av kakelugnar kunde vara, att de lämnats som pant för skuld eller lån men fått stå kvar hos den ursprunglige ägaren. Men när förpantade föremål ingå bland stärbhushusets inventarier brukar detta särskilt omtalas. Vad det här är fråga om framgår i stället av en uppgift i bouppteckningen 1711 efter Isac Morgonstäd i Vellinge

sn, Skytts hd. Bland järnvarorna upptages här:

"1 järnkakelugn i dagelstugan med järnfötter under 12:—

1 dito liten står i lilla stugan 8:—

1 dito på lego hos Arnholt Witt i Norra Håslöf, uthan foot 11:—

1 dito hos Måns Pärson ibidem 11:—."

Vederbörande hade alltså hyrt ut två sättugnar till personer i grannsocknen. Sättugnarna voro en form av kapitalplacering, där man genom legan fick ränta på sina utlagda pengar. Ugnar av järn voro vid denna tid en nyhet i det skånska bondehemmet. Att de funnits längre tillbaka än den tid, från vilken de tidigaste bondeuppteckningarna äro bevarade, alltså 1600-talets sista decennier, antydes av att en rusthållare i Fjälie sn, Torna hd, 1692 efterlämnade en kakelugn som redan hunnit spricka sönder. Men allmänna torde de knappast ha hunnit bli på den skånska slättbygden vid 1600-talets slut och i varje fall voro de dyra; under 1700-talets början upptages sättugnarna i regel till samma eller högre värden i bouppteckningarna som en häst. Uppskattningen av sättugnarna som värdeföremål framgår också av särskilda testamentariska dispositioner: de ha ibland lämnats till änkan eller till ett barn. Deras kostbarhet gjorde också att man som surrogat för sättugnar använt sig av på kant ställda, fastmurade järngrytor.²

Även senare när sättugnarna blivit allmänna förekom att man ägde sådana utanför hemmet. En bouppteckning 1760 från Rynege, Sjørups sn, Ljunits hd efter nämndemannen Jöns Anderssons hustru upptager:

"1 kakelugn i stugan med skrufvor, skeiner och fot 22:—

1 nattvardsgun i Gusnafwa hos Nils Märtensson 24:—

1 brunnugn utan järnfötter i Örsjö hos ryttaren Örfeldt 18:—

² I ett undantagshus i Kyrkheddinge sn, Bara hd, uppfört omkring 1800, fanns omkring 1830 en "kakelugn uppmurad av tre benlösa grytor". Minnesteckningar av H. P. Malmberg (manuskript i privat ägo). Verifierad är också enl. meddelande den uppgift som lämnas i Edith Hemby: Här är den bygden, Hälsingborg 1958, s. 199, om användandet av järngryta som sättugn i en gård i Härslövs sn, Rönnebergs hd.

1 harpugn utan järnfötter, hos Jeppa Mattsson i Siörup 12:—."

Här har man angivit de utlånade ugnarna med deras efter hållarnas bildmotiv standardiserade namn, som också angav storleksordningen: "brunnugnarna", som synes ha varit särskilt vanliga i sydvästra Skåne, framställde Den kananeiska kvinnan, "harpugnarna" som voro mindre till formatet, avbildade Kung David. Att det fortfarande gällde utlåning framgår av en bouppteckning 1801 från Kyrkoköpinge sn, Skytts hd, efter rusthållaren Christen Frantssons hustru:

"1 järnkakelugn i stugan 16:32, 1 dito på lego i Trelleborg 8:16."

Det bör nämnas att de ovan citerade bouppteckningarna gälla relativt stora och förmögna dödsbon. Även i bouppteckningarna efter kyrkoherdarna i Lyby och Bara pastorat, Bara hd, från 1715, resp. 1719 upptagas uthyrda sättugnar.

En motsvarighet till sättugnsutlåningen är kapitalplaceringen i boskap, som utlånats mot betalning, "lejeänad".³ Börje Hanssen förmodar att boskapslegorna framför allt tillkommit genom att de ursprungliga ägarna satt sig i skuld, varvid djur skiftat ägare men fått stå kvar mot lega. Trots vad som ovan sagts om pantning kunde det tänkas, att det förhållit sig på samma sätt med sättugnarna. En av de personer som enligt bouppteckningen från Sjørup 1760 nyttjade en av de omtalade sättugnarna häftade också i kontant skuld till stärbuset. Vi ha dock en litterär uppgift som tydligt anger, att det i fråga om sättugnarna liksom det säkerligen också i regel varit fallet beträffande kreaturslegorna gällt en systematiskt bedriven kapitalinvestering och uthyrning. I Joh. Åkermans beskrivning 1828 över Hällestads sn, Torna hd, omtalas nämligen, att "de förmögnare sätta istället [för fickur och sjöskumspipor] mycket värde på järn-ugnar, använda gerna peningar till inköp deraf och sätta dem ut på lego ofta för 24 sk B:co om året, ehuru de stundom kostat ända till 20 à 30 Rdr i inköp."⁴

³ Se härom Sven Dahl: Torna och Bara, Lund 1942, s. 151 f. och Börje Hanssen: Österlen, Stockholm 1952, s. 44 ff.

⁴ Joh. Åkerman: Försök till beskrifning öfver Hällestads pastorat, Lund 1828, s. 21.

Enligt nämnda siffror skulle räntan inte uppgå till mer än blygsamma $1\frac{1}{2}$ à $2\frac{1}{2}$ % inberäknat den värdeminskning, som ugnarnas användning successivt om också långsamt inenbar. Men på kistbotten gav pengarna ingen ränta alls. Under 1820-talet tillkommo de första tre sparbankerna i provinsen, de följdes snart av häradsbanker och därmed fick sättnarna som kapitalinvestering icke längre någon uppgift att fylla.⁵ Konstaterandet av företelets tidigare existens utgör också en erinran om att avsaknaden av sättn i en-

staka bouppteckningar inom det område där de annars regelbundet förekommer icke behöver betyda att man haft någon annan eldstadsanläggning utan — om man icke eldat i en gryta — ändock haft möjlighet att klara sig genom en sättn på lån och lega.

⁵ Att uthyrning av sättnar kunnat förekomma ännu i slutet av 1800-talet framgår av en i år till Folklivsarkivet inlämnad uppteckning gällande Hishults sn i Halland.

Zusammenfassung

Eisenöfen als Kapitalanlage

In den Nachlassverzeichnissen vermögiger Bauern aber auch herrschaftlichen Personen des 18. Jhs. aus dem südwestlichen Schonen finden sich bisweilen mehrere Eisenöfen, die nicht im eigenen Heim aufgesetzt sind, sondern bei anderen Personen stehen. Es zeigt sich, dass diese Öfen gegen Bezahlung vermietet waren. Der Eisenofen, der gegen Ende des 17. Jhs bei den Bauern in Südschonen üblich wurde, war das kostbarste Inventar eines

Heimes und wurde oft ebenso hoch oder höher als ein Pferd bewertet. Dass die Vermietung eine Form der Kapitalanlage darstellte entsprechend einer ebenfalls vorkommenden Vermietung von Vieh, wird durch eine Angabe eines Verfassers von 1828 bestätigt, nach der die Ausleihung jedoch nur $1\frac{1}{2}$ % bis $2\frac{1}{2}$ % Zinsen gab. Zur gleichen Zeit entstanden die ersten Sparbanken, und damit verloren die Eisenöfen ihre Bedeutung als Kapitalanlage.

Ytterligare om bårprov

Av *Carl-Martin Bergstrand, Bertil Waldén*
och *Per-Edwin Wallén*

Med anledning av docenten Per-Edwin Walléns artikel i Rtg 1959 "Ett svenskt bårprov" vill jag anföra följande exempel på, att bårprovet inte varit så alldeles sällsynt i Västergötland:

Enligt Redvägs härads dombok 1618 rannsakades i februari det året vid ting i Nöre by "Svarte Bengt i Alfvared", som av Staffan i Wädberga tilltaltes för sin hustru Ingeborgs död. Bengt hade skuffat omkull henne i en snödriva. Några yttre tecken till våld kunde ej iakttagas på hennes kropp. Kyrkoherden i Åsarp, herr Per, vittnade, att Ingeborg i sitt yttersta skylt Bengt, varföre vid hennes begravning "läto de på kyrkogården i allmogens åsyn och närvaro uppsätta hennes svepning och hennes kropp åsynte och läto Bengt, som misstänkter var, taga på hennes lik, men de kunde uti ingen måtto befinna något tecken till, att han skulle vara hennes död vållande eller skyldig".

Ur Marks härads dombok 1626, ting i Hajom den 26 juli: Rannsakades angående Ingeborgs död i Syltered, då enligt gammal plägsed de, som misstänktes för hennes död, fingo lägga sine blotte händer på hennes lik.

I Gäsene härads dombok 1 aug. 1666 finns en berättelse om en liten tjänsteflicka, som hittats död ute på marken. Ett rykte utkom att husmodern vållat hennes död genom miss-handel. I domboken läses: "Förrän kyrkoherden ville begrava liket, har han låtit tillkalla några av nämnden att yttermera det syna och rannsaka." "De buro kistan ur vapenhuset ut på kyrkogården, på det de så mycket bättre liket besiktiga kunde. Sade ock att när hustru Ingeborg uppå deras begäran tog på liket, gav det blod ifrån sig såsom ett tecken, efter deras

mening, att Ingeborg var saker till flickans död, men hon och hennes man invände, att det hade sin orsak utav att de buro och våltade liket." Häradsrätten befriade hustru Ingeborg från anklagelsen för dråp.

Så förflyttar vi oss mer än 100 år fram i tiden: I april 1762 begicks ett rånmord på prästvägen emellan Krogstorp och Skepphult söder om Borås, i det besökaren (dvs. en lägre tulltjänsteman) i Borås Isac Bengt Unge med en hagelbössa sköt handelsmannen från Borås Lars Månsson Sjögren. Under domstolsförhöret någon vecka senare framkom, att någon givit det rådet, att man borde "låta Unge komma med i Sjögrens hus att taga på hans kropp, då det säkert skulle visa sig, om han vore den man misstänkt honom för".¹ Bårprovet kom dock ej till utförande den gången, men man får ju veta, att det fortfarande fanns folk, som trodde på det.

Carl-Martin Bergstrand

*

Natten efter "helge Torsdag" 1637 kom några karlar från Lockhytte by i Kils socken i Närke till Röcklinge by i samma socken och berättade där, att de på sin bys ägor, invid vägen mellan Lockhyttan och Ramshyttan, funnit liket efter en "mäkta illa traacterad" man, vilken senare befanns vara bonden Olof Mickelsson från Lövåsen i Viby socken.

"Någre dagar där efter fördes liket till Kils kyrka, där att låta taga på honom, och efter den som gärningen gjort haver haft en häst

¹ Förf.: *Livet i Mark på 1700-talet 1*, Göteborg 1960, s. 155.

och ridit till Lockhytte hägnad, på vilken häst en framsko varit borta; När det skedde kom Nils på Skymhyttan ridandes på en häst, där högre framskon var borta, och skall Abraham profoss hava märkt både spåret som fanns på jorden där skadan gjordes såväl som Nilses hästefot, och kommo [de] överens. Men, docklikväl tog b:te på Skymhyttan fritt på liket och syntes intet teckn."

Saken var före inför häradsrätten i Nora den 2 okt. 1637. Trots det för Nils gynnsamma bårprovet och trots att han sökte prestera det ena, mer eller mindre övertygande alibit efter det andra, blev han hårt ansatt under förhöret men slutligen släppt av brist på bevis.

Två år senare, 1639, begärde en svägerska till Olof Mickelsson, att målet skulle tagas upp på nytt. Rätten fann dock ej skäl att till saken binda vare sig Nils på Skymhyttan eller ett par andra misstänkta, lockhyttebergsmännen Hans Eriksson och Nils. "Och emedan ett tal är kommet ut att en skalk uti Mariestad, som där blev hängd för sine missgärningar, skall på galgstegen hava bekänt sig och hava begånget det mordet; därför blev den saken uppskjuten till dess därom granneligen rannsakat bliver."

Domboken har förts av lagläsaren Zackarias Andersson Rinckstadius (även känd som bruksidkare och ägare till bl. a. Skogaholm). Formuleringen "fördes liket till Kils kyrka, där att låta taga på honom", synes ge vid handen, att bårprov varit något för både honom och nämnden välbekant. Vi förvånas ju inte, om vi i tidningen läser eller i radion hör att "mordkommissionen har påkopplats", när en person påträffats död under mystiska omständigheter. Det är frågan om ett rent rutinförfarande. Det förefaller som om bårprovet varit något liknande ännu ett gott stycke in på 1600-talet.

Men — och det har onekligen sitt intresse i detta sammanhang — rätten lät sig på intet vis övertygas av det "negativa" (dvs. för Nils "positiva") bårprovet.

Bertil Waldén.

*

I ett meddelande i Rig 1959 (s. 119 ff.) tillät jag mig påstå, "att bårproven i svensk rättspraxis är utomordentligt sällsynta". Detta

påstående fann jag väl harmoniera med det faktum, att 1600- och 1700-talens juridiska doktrin i Sverige förbigår bårprovet med tystnad med undantag för Nehrman, som nämner bårprovet men fördömer det. Då den lilla artikeln skrevs, kända jag endast till två svenska bårprov, varav det ena var det, som jag offentliggjorde i Rig. Det är emellertid tydligt, att bårprovet förekommit betydligt oftare i svensk praxis än vad jag antagit. Efter mitt meddelande i Rig har åtskilliga personer haft vänligheten att skriftligen eller muntligen meddela mig fall av bårprov, som de påträffat under forskning i 1600- och 1700-talens domböcker. Ett par av dessa fall har jag med upptäckarnas medgivande offentliggjort i min undersökning av det bårprov i Örebro 1623, som kom under Svea hovrätts och Kungl. Maj:ts bedömning.¹ Ovan återfinnes ett av landsantikvarie Bertil Waldén upptäckt fall från Närke 1637. Ytterligare tre bårprov har meddelats mig av arkivarie Carl-Martin Bergstrand, som dessutom gjort mig uppmärksam på ett i Göteborgs-Tidningen den 15/2 1960 av kyrkoherde Alarik Svensson publicerat rättsfall. I detta förekommer ett av kronolänsman anordnat bårprov. Den för mord misstänkta kvinnan befalldes av honom att röra vid liket. Så skedde också, men liket visade inga tecken. Fallet i sig är ordinärt, men så mycket mera sensationell är tidpunkten. Detta skedde nämligen år 1851.

Christensen känner i sin avhandling "Baareproven" till ett enda svenskt fall (och det bristfälligt). I skrivande stund är mig 10 fall bekanta, varvid inte inräknats de från Skåne och Bohuslän kända fallen, eftersom det här kan vara fråga om reminiscenser av dansk och norsk praxis.² De 10 fallen spänner över en lång tidrymd. Det tidigaste fallet är från 1618, det senaste från 1851. Geografiskt och

¹ P.-E. Wallén, Ett fällande bårprov inför Svea hovrätt och Kungl. Maj:t, Vetenskaps-Societetens i Lund årsbok 1960, s. 77—93.

² I min förra artikel i Rig berörde jag det av Hemmer publicerade bårprovet från Skåne 1706, varvid jag hävdade, att det var i hög grad osäkert, om detta kunde betraktas som ett svenskt fall. I tydlighetens namn vill jag tillägga, att Hemmer i sin uppsats icke uttalat sig i frågan om på vilket inflytande rättsfallet grundar sig.

tidsmässigt fördelar sig fallen som följer. Från Småland är kända tre fall (Västbo 1658, Södra Möre 1659, Allbo 1851) och från Västergötland fyra (Redväg 1618, Mark 1626, Gäsene 1666, Gudhem 1691). Närke har bidragit med två fall (Örebro 1623, Nora 1637) och Östergötland slutligen med ett (Hammar-kind 1640). Det kan knappast betvivlas, att en systematisk genomgång av domböckerna skulle bringa fler fall i dagen.

Att av de givna uppgifterna dra några slutsatser om bårprovets geografiska utbredning i Sverige är ogörligt. Ej heller synes mig några bestämda kronologiska slutsatser kunna dragas. Christensen antar, att bårprovet kommit till Danmark och Norge i slutet på 1500-talet.³ Att det tidigaste kända fallet från Sverige är från 1618 utesluter inte, att bårprovet blivit bekant hos oss vid samma tid som i Danmark och Norge.

Något mera låter sig kanske sägas om bårprovets bevisvärde i svensk rättspraxis. Av de kända fallen av bårprov är fyra fällande, dvs. liket har vid den misstänktes beröring "blött". Nyckelfallet är utan tvekan bårprovet i Örebro 1623, som ju kom under såväl Svea hovrätts som Kungl. Maj:ts prövning. För hovrättens fällande dom spelade det utan tvivel en viktig roll, att liket blödde, då de anklagade rörde vid det. Kungl. Maj:ts inställning till bårprovet går knappast att fastslå, allra helst Kungl. Maj:ts definitiva resolution i målet ej kunnat anträffas. Så mycket kan dock sägas, att Kungl. Maj:t ej godtagit bårprovet i Örebro som ett avgörande bevis för de anklagades skuld. Det inför hovrätten framlagda sakkunnigutlåtandet om bårprovets bevisvärde gör emellertid inte heller gällande mer, än att bårprovet är ett viktigt indicium. För en fällande dom var det inte ensamt tillräckligt.

I fallet från Gudhems härad 1691 blev den anklagade dömd och avrättad,⁴ men bevisningen var sådan, att resultatet skulle blivit detsamma, även om ett fällande bårprov ej

förelegat. Bårprovet åberopas ej heller i domen. Det är alltså omöjligt att avgöra, om bårprovet här tillmätts bevisvärde. I de två återstående fallen, då liket har blött, är det emellertid fullkomligt klart, att bårprovet *ej* ansetts ha något bevisvärde. I fallet från Västbo härad 1658 måste häradsrätten ha utgått ifrån att likets blödning haft en naturlig förklaring,⁵ eftersom den misstänkte frikännes. I domboken framhålles också direkt möjligheten, att blödningen berott på att "den döda kroppen hade så mycket gnuggat och tryckt sig emot bräderna, som lades uppå honom, då han släpades i vattnet uppåt landet..." På liknande sätt förhåller det sig med det ovan av Bergstrand refererade fallet från Gäsene härad. Den anklagade hustru Ingeborg frikännes av häradsrätten, trots att liket givit blod ifrån sig, då den anklagade rörde vid det. En naturlig förklaring omtalas också i detta fall: hustru Ingeborg och hennes man invänder, "att det hade sin orsak utav att de buro och vältade liket". I de fall åter, där bårprovet utfallit negativt, är det i allmänhet omöjligt att avgöra, vad vikt domstolarna tillagt detta faktum. Dock omnämner Göta hovrätt i det av Hemmer publicerade bårprovet från Skåne 1706 vid sitt frikännande av den anklagade bl. a. den omständigheten, att hon fullgjort ett bårprov (som måste ha utfallit negativt, ehuru det ej utsäges).⁶ Som Hemmer framhåller, behöver omnämmandet av bårprovet i hovrättens resolution inte innebära något ställningstagande till själva provets bevisvärde.

Sammanfattningsvis får sägas, att de svenska domstolarna synes ha tillmätt bårprovet föga eller intet bevisvärde. Ej ens i Örebrofallet 1623, där bårprovet framträder med stor vetenskaplig apparat, har det i längden förmått vinna någon avgörande tilltro. Intet fall är känt, då domstolen på eget initiativ föranstaltat ett bårprov. Däremot är det i några fall åklagarmyndigheterna, som föranstaltar bårprovet (slottsfogden i Örebro 1623, länsman i Gudhemsfallet 1691 och lika-

³ C. V. Christensen, Baareproven, Khvn 1900, s. 248 ff.

⁴ Angående detta fall se E. Magnusson, Ett par ruskiga händelser i Håkantorps och Segerstads socknar åren 1691 och 1692, Falbygden 14, 1959, s. 156 ff.

⁵ Angående detta fall se min i not 1 nämnda uppsats, s. 91 f.

⁶ R. Hemmer, Ett bårprov i Skåne år 1706, Rättshistoriska studier. Ser. II. Bd I, s. 98—103.

ledes länsman i Allbofallet 1851). I åtminstone ett fall verkar det, som om initiativet utgått från prästen, nämligen i Gäsene-fallet. I övriga fall är det antingen oklart, vem som tagit initiativet, eller också framgår det, att den anklagade själv begärt bårprovet. Någon verk-

ligt fast fot synes bårprovet inte ha vunnit ens i folktron. Samma häradsnämnd, som jämte prästen är med om bårprovet i Gäsene härad, frikänner ju sedan den anklagade, trots att liket blött, då hon rörde vid det.

Per-Edwin Wallén.

Zusammenfassung

Bahrproben in Schweden

Die Bahrprobe ist in der schwedischen Rechtspraxis nicht so selten gewesen, wie man bisher vermutet hat. Der älteste bekannte Fall datiert von 1618, den letzten Beleg finden wir sehr spät, nämlich 1851. Alles in allem kennen wir 10 Fälle, und eine systematische Durchmusterung der Gerichtsprotokollen würde sicher noch mehr ans Licht bringen.

Entscheidenden Beweiswert hat man der Bahrprobe in der schwedischen Rechtspraxis nie beigemessen. In vier der obengenannten Fälle ist die Bahrprobe positiv ausgefallen, d. h. die Leiche hat geblutet, als der Angeklagte sie berührte. In keinem Fall aber hat dies dazu geführt, dass des Angeklagte aus diesem Grunde verurteilt wurde (wohl aber aus anderem Anlass). Einer der Fälle, die Bahrprobe 1623 in Örebro, wurde der Beurteilung sowohl durch das Svea Hofgericht wie durch den König unterworfen. In diesem Fall lag überdies ein „Sachverständigengutachten“ vor, demzufolge eine positive Bahrprobe zwar ein starkes Indiz war, aber doch nicht als Verurteilungsgrund genügte. So etwa dürften auch das Hofgericht und der König die Sache ge-

sehen haben. In zwei der übrigen positiven Fälle vermutet man sogar, dass sich das Bluten der Leiche auf natürliche Weise erklären lässt, z. B. dadurch, dass die Leiche gedrückt und gegen einige Bretter gerieben worden sei. In den Fällen wiederum, wo die Bahrprobe negativ ausgefallen war, d. h. die Leiche nicht blutete, lässt sich nicht entscheiden, ob man hierin überhaupt einen Beweiswert gesehen hat.

Die Skepsis gegen die Bahrprobe scheint bei den Gerichten grösser gewesen zu sein als bei den Anklagebehörden. In mehreren Fällen ergreift nämlich diese die Initiative zur Bahrprobe (so 1623 in Örebro und 1691 in Gudhem). Besonders auffällig ist es, dass in dem späten Fall 1851 aus dem Bezirk Allbo der Länsmann die Bahrprobe veranstaltet hat. In einem Fall, Gäsene 1666, hat der Pfarrer die Initiative ergriffen. In den übrigen Fällen hat entweder der Angeklagte die Bahrprobe gefordert, um seine Unschuld zu beweisen, oder auch ist es unklar, von wem die Initiative ausging.

Skola, kulturhistoria och folklivsforskning

Av Ulla Lindström

Hur kommer vårt kulturliv att utveckla sig under 60-talet? Det är en fråga som ivrigt sysselsätter dags- och fackpress. Särskilt intresse har den stundande 5-dagarsveckan i detta sammanhang. Ungdomar och vuxna kommer att få betydligt större fritid. Fler människor kommer att ha möjlighet till kulturkontakt. Konsthallar, konstnärsstipendier, författarlöner, idrottsanläggningar, kulturkonsulenter i varje län m. m. diskuteras ivrigt. Vår tids oerhörda behov av kunskap om vårt eget samhälle och andra länder och folk tycks alla vara eniga om. Unesco arbetar aktivt även i vårt land för att söka utröna hur man på bästa sätt i våra skolor skall kunna sprida upplysning om bl. a. statsskick, seder och bruk över hela världen.

Vår undervisnings målsättning debatteras också ivrigare än någonsin. Genom skolöverstyrelsens metodiska anvisningar för de olika humanistiska läroämnena löper det som en röd tråd att läraren bör försöka ge en så intresseväckande och bred kulturbild som möjligt. Språklärarna skall inte endast undervisa i själva språket utan också i realia, dvs. samhällsskick, historia, geografi, litteratur, konst, seder och bruk osv. På modersmåslärares lott anses en betydande del av ungdomarnas kulturfostran komma. Det berikande med kunskap om och kontakt med "kultur" i alla dess former är tydligen de flesta eniga om. De olika undervisningsämnenas kursplaner är mycket omfattande och lämnar de enskilda lärarna viss frihet att själva lägga huvudvikten vid olika moment. Den "kulturundervisning" som eleverna blir delaktiga av är alltså helt beroende av respektive lärares utbildning, intresse och initiativ. Många lärare anser sig

med hänsyn till examensfordringar inte kunna ägna mer än minsta möjliga tid åt "lyxkunskaper". Detta är en fråga som hänger ihop med studentexamens vara eller inte vara och skall här inte närmare beröras. Intressant är emellertid att närmare granska hur skolöverstyrelsen poängbedömer lärares universitetsutbildning.

Följande upplysningar är hämtade ur Aktuellt från SÖ 1959:8, som handlar om meritvärdering vid tillsättning av vissa lärartjänster (sid. 39: B, Andra befordringsgrunden samt bil. 2 och 3). De olika fackämnena behandlas i tur och ordning. Poängberäkningen har indelats i 4 huvudgrupper. Grupp 1: vitsord i filosofisk ämbetsexamen i tjänstens ämnen; de akademiska betygen får multipliceras med 4. Grupp 2: viktiga icke obligatoriska universitetsämnen, som tillhör tjänstens ämnen; betyg multipliceras med 2. Grupp 3: andra för tjänstens ämnen betydelsefulla universitetsämnen; poäng lika med det numeriska värdet av betyget. Grupp 4: andra ämnen; poäng lika med halvering av det numeriska värdet.

För att bli modersmåslärare (adjunkt) fordras 3 betyg sammanlagt i nordiska språk och litteraturhistoria med poetik. Betyg i dessa ämnen får vid poängberäkningen multipliceras med 4. Därefter kommer i grupp 2 endast idé- och lärdomshistoria. Detta ämne får multipliceras med 2. I grupp 3 finns teoretisk filosofi, psykologi, pedagogik, teaterhistoria, historia, estetik, konsthistoria, musikforskning, grekiska språket, latinska språket, fonetik, tyska språket, engelska språket och romanska språk. I denna grupp räknas poäng lika med det akademiska betygets numeriska värde.

Tydligt uppmuntrar skolöverstyrelsen betyg

i universitetsämnen som ej direkt återfinnes på skolschemat, t. ex. teaterhistoria, estetik, konsthistoria och musikforskning. Anvisningarna om undervisning i "kulturhistoria" har här satt spår. I kursplaner och metodiska anvisningar för gymnasiet, 1960, står bl. a. som allmänna synpunkter på modersmålet (sid. 42): "Liksom i realskolan bör läraren utnyttja de naturliga tillfällena att anknyta till angränsande ämnen, som olika kursmoment ger. Kristendoms-kunskap, historia med samhällslära, filosofi, klassiska och moderna språk, teckning och musik erbjuder rikt stoff, som på ett värdefullt sätt kan komplettera och levandegöra modersmålsundervisningen. Kontinuerliga sådana anknytningar ställer stora krav på lärarens allmänna orientering, om de skall bli mer än torra och ointressanta notiser, men de kan i hög grad berika framställningen och inte minst låta lärjungarna upptäcka något av det gemensamma i det stoff de olika ämnena ger." Beträffande mål och omfattning för litteraturstudium anges bl. a. följande (sid. 43—49): — — — "vidga deras kännedom om människor och miljöer, föra dem i kontakt med problem och idéer och därigenom främja deras personliga utveckling." — — — "stimulera lärjungarnas inte sällan vakna intresse för livsåskådningsfrågor och framför allt för sådan problembetonad litteratur, som speglar deras egna försök att komma till rätta med svårigheter och konflikter." Det rekommenderas också, att följa en motivkrets eller en genre. T. ex. far och son hos Strindberg, Heidenstam, Fröding, Hjalmar Bergman, Sven Lidman, Ludvig Nordström, Dan Andersson, Lagerkvist, Fridegård, Lo-Johansson eller småstaden hos Hjalmar Bergman, Gustaf Hellström och Nils Hasselskog, Stockholm från Bellmans tid till våra dagar eller den egna hembygden i litteraturen. Viktigt är även att beröra några författares kamp för att på egen hand skaffa sig bildning. — — — "Ytterst skall litteraturundervisningen syfta till en djupare förståelse av verken; till den konstnärliga upplevelsen." — — — "Bildkonsten bör få belysa det kulturhistoriska sammanhanget och tidsmaken. Den kan ofta bidra till en djupare förståelse för det litterära konstverket." — — — "Också musiken kan berika modersmålsundervisningen — — —". "Ibland kan

en läsecirkel med fördel anknytas till ett visst ämnesområde, såsom arbetardiktning, ungdomsskildring eller provinsiell litteratur, t. ex. norrländsdiktning." — — — "Olika stadier på en författares ämbetsmannabana är t. ex. of-tast föga fångslande, medan kännedom om hans sociala miljö, barn- och ungdomstid, studier och yrke kan bidra till förståelsen av hans verk och inte sällan dessutom ge värdefull människokunskap." — — — "Studiet av Strindberg i högsta ringen kan ge anledning till översikter över t. ex. samhällskritiken eller bondeskildringen i svensk litteratur med utgångspunkt i Röda rummet eller Hemsöborna. Det kan vara värdefullt att — eventuellt i anslutning till genomgången av Almqvist eller Heidenstam — följa försöken att fånga det speciellt svenska i folkkaraktären — — —." "Rydbergs Prometheus och Ahasverus eller Strindbergs Sömngångarnätter kan inbjuda till en diskussion om hur industrialismen och maskinkulturen bedömts också av senare författare som Lagerkvist och Martinson — — —." I kapitlet om Föredrag, redogörelser och diskussioner föreslår SÖ som ämne för kortare anförenden "beskrivning av föremål, byggnader eller platser och redogörelse för arbetsmetoder, former av sport och idrott eller seder och bruk. — — —"

Uppenbart är att ett ämne som i hög grad sysslar med kulturhistoria här har glömts bort. Ty nog är det i hög grad överraskande att universitetsämnet nordisk och jämförande folklivsforskning över huvud taget inte nämns i samband med skolämnet modersmål. Genom kunskaper i folklivsforskningen får modersmålläraren synnerligen viktiga kunskaper bl. a. beträffande just olika miljöer och förändringar i vårt samhälle, seder och bruk samt värdefulla kunskaper om den äldre nordiska litteraturen, folkvisorna, sagor och sägner.¹ En lärare som skall undervisa i uppsatsskrivning måste vara intresserad av en allmän kulturorientering. Att ett ämne som folklivsforskning inte ger mer än halva det numeriska

¹ Folklivsforskningens betydelse för skolundervisningen har redan tidigt betonats i denna tidsskrift, se Sigfrid Svensson: Folkkulturkunskap som undervisningsämne i seminarierna (Rig 1941) och dens.: Hembygdsundervisningen i den nya skolreformen (Rig 1949).

värdet av det akademiska betyget, betyder att tillströmningen av elever till detta universitetsämne naturligtvis blir mindre än till t. ex. konsthistoria som ju åtminstone ger det numeriska värdet. Blivande modersmåls lärare, som i gymnasiet till större delen skall undervisa i litteraturhistoria och i hela skolan skall bidra till den psykiska fostran, avstår alltså från att skaffa sig kunskaper i folklivsforskning, även om de skulle ha ett mycket stort intresse för ämnet. Inom parentes sagt är det många blivande modersmåls lärare, som har åhört föreläsningar i detta ämne, men inte ansett sig ha råd till lyxen att också ta betyg i ämnet. Man kunde nog diskutera om inte folklivsforskning för en modersmåls lärare skulle ha lika stor betydelse som idé- och lärdomshistoria. En stor del av modersmålsundervisningen skall också upptas av diskussioner i allmänna ämnen, muntliga framföranden osv. Med endast nordiska språk och litteraturhistoria kan man ej — bör man ej enligt SÖ — sysselsätta eleverna. Undervisning i norska och danska är obligatorisk. Vore det inte också värdefullt om läraren kunde ge en någorlunda riktig vetenskaplig bild av levnadssätt, seder och bruk i respektive länder?

Beträffande de moderna språken ger historia och geografi poäng. Borde det inte också här vara motiverat med poäng för en lärares realia kunskaper också genom studier i folklivsforskning. Säkerligen skulle en språklärare ha god nytta av etnologiska kunskaper. Skolämnet historia får räkna folklivsforskning till grupp 3. Det ger alltså poäng lika med det numeriska värdet av det akademiska betyget. Geografin får tillgodoräkna sig poäng för allmän och jämförande etnografi men märkligt nog ej för folklivsforskning. Skolämnet psykologi får tillgodoräkna sig t. ex. litteraturhistoria men ej folklivsforskning. I detta sammanhang kan man bara tänka på sambandet mellan den psykoanalytiska forskningen och kunskapen om vissa myter. När det gäller poäng för fil. lic.-examen (SÖ 1959: 8, bil. 3) råder i stort sett samma förhållande som för magisterexamen. En fil. lic.-examen i konsthistoria eller teaterhistoria är alltså värdefullare för en modersmåls lärare än en lic. i folklivsforskning? Här kan man

fråga sig på vilka grunder skolöverstyrelsen kommit till detta ställningstagande.

För att få lärare med kunskaper även i "kulthistoria" borde SÖ mer än hittills uppmantra till bredare magisterexamen innehållande även något eller några av de ämnen som ej står på skolschemat. Varför f. ö. inte införa ämnet "kulthistoria" i skolan? Lärarkompetensen vore då kanske lättare att poängbedöma, de redan nu mycket ansträngda facklärarna behövde inte längre ha dåligt samvete för att de inte hinner med tillräckligt mycket realiaundervisning eller omvänt. En undervisning i kulthistoria som samarbetade med de hittills vanliga ämnena men samtidigt handhades av fullt kompetenta lärare med timmar och kursplan till sitt förfogande skulle motsvara vår tids krav på en skolning inom de kulturområden som nu genom den högre materiella standarden kan erbjudas allt flera människor.

Till slut vill jag endast citera Dagens Nyheters ledare 23/10, 1960. Rubrik: Det s. k. kroppsarbetet. "Vårt samhälle befinner sig i en väldig omstöpningsprocess, där gamla klassgränser utplånas och nya skapas, en process som ännu är mycket ofullständigt kartlagd. Men de sociala fördomarna med rötter i äldre tider har ogräsets livskraft och dröjer med särskild envishet kvar kring kroppsarbetet. Bilder lever vidare från den tid då kroppsarbetarna var ett utnyttjat och utsuget proletariat, trälar vilka på krumma ryggar bar upp samhällsbyggnaden, vars övre våningar badade i ett gyllene ljus. Ett stort antal medborgare ser ännu i dag med en blandning av skuld och förakt på kroppsarbetet och betraktar det som en olycka om de själva eller deras barn skulle 'sjunka ned' till sådant arbete. Föreställningar av detta slag hotar att snedvrída och sentimentalisera debatten." Skulle inte just ett ämne som nordisk och jämförande folklivsforskning kunna ge en lärare, som ju inte alltför sällan kommer i kontakt med liknande problem hos eleverna, en värdefull kunskap? Att förstå hur förändringarna i vårt samhälle har gått till och vad seder och bruk har inneburit under olika tider måste vara en god hjälp vid bedömning av den egna situationen både hos lärare och elever.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Godspolitik och agrarkris

Av Kjell-Gunnar Lundholm

LARS-ARNE NORBORG: *Storföretaget Vadstena kloster*. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning. Deutsches Ref. Diss. (Bibliotheca Historica Lundensis VII.) Gleerups, Lund 1958. 336 s. Pris kr 21:—.

Bland medeltidens storgodsägare inta klostren en ledande plats. Det är också ett förhållandevis stort källmaterial, som blivit bevarat till våra dagar, bl. a. beroende på att en del arkivalier indrogos till kronan i samband med reformationen. På samma sätt äro för övrigt inom det världsliga frälset de ekonomiska förhållandena bäst kända för de ätter, som antingen utgjorde Gustav Vasas förfäder eller drabbades av Linköpings blodbad.

Några klosterjordeböcker ha tidigare publicerats, Vadstena klosters jordebok 1500 av Carl Silfverstolpe i *Historiska handlingar* 16 (1897), Fogdö (Vårfruberga) klosters jordebok av Folke Ossiannilsson (Dovring) i *Vetenskaps societetens i Lund årsbok* 1945 och Skoklosters medeltida jordeböcker av Arthur Peetre i *Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund* 43 (1953). En undersökning av ett klosters godspolitik förekommer också, Julita klosters godspolitik av Per G. Stensland i *Nordiska museets handlingar* 22 (1945).

I Torvald Höjers avhandling *Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia intill mitten av 1400-talet* (1905) spela de ekonomiska förhållandena icke någon större roll. Däremot ha just Vadstenaklostrets jordeböcker flitigt använts, när t.ex. Erik Lönnroth (*Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige*), Gunnar Olsson (*Stat och kyrka i Sverige vid*

medeltidens slut) och Paul Sjögren (*Släkten Trolles historia intill 1505*) sökt skildra senmedeltidens ekonomiska utveckling. En samlad undersökning om detta vårt rikaste klosters ekonomiförvaltning utgör Lars-Arne Norborgs gradualavhandling *Storföretaget Vadstena kloster*.

Den heliga Birgitta hade satt en ytterst snäv gräns för klostrets egendomsförvärv. De första munkarna och nunnorna skulle vid sitt inträde i klostret medföra så stora räntor, att det räckte för vars och ens uppehälle i öl och bröd. Alla andra kostnader skulle täckas genom frivilliga penningssammanskott av rikets befolkning. Allt överskott skulle utdelas till de fattiga.

En första uppgift för Norborg blir att visa, hur förändringar i klostrets regel — Birgittas ursprungliga blev aldrig godkänd av påven — möjliggjorde de stora godsförvärven.

Magnus Eriksson och drottning Blanka donerade 1346 bl. a. själva Vadstena, men på grund av de följande konflikterna mellan Birgitta och konungen kom donationen att gå i verkställighet först efter hans död och då endast delvis. Bland övriga donatorer intar Birgittas egen släkt en framträdande plats. Henrik Schüek har tidigare hävdad, att intet av Birgittas egna arvegods tillfallit klostret. Norborg visar, att denna uppfattning icke kan upprätthållas. Tvärtom har huvuddelen av hennes arvegods tillfallit klostret, i en del fall donerade av hennes arvingar, i andra antingen av henne själv eller av arvingarna.

Då ett stort antal donationsbrev äro bevarade, kan Norborg visa, att antalet donerade gårdar per år nådde sin höjdpunkt på 1370-talet, då Birgittas stoft överfördes till Vad-

stena, för att sedan successivt men ej helt regelbundet sjunka till medeltidens slut. Detta hänger delvis samman med att antalet högadliga nunnor sjönk under 1400-talet. Mot slutet av 1300-talet hade emellertid Vadstena varit en samlingspunkt för högadeln. Norborg sätter skickligt in donationerna i sitt politiska sammanhang.

Det av donationer bildade godsbeståndet kompletterades genom köp och byten. Ett stort antal av klostrets gårdar låg på Östergötlands slättbygd, men även i Mälardalen, Närke och Småland samt på Öland hade man egendomar. Norborg åskådliggör med kartor och tabeller omfattningen och den geografiska spridningen av klostrets godsmassa vid olika tidpunkter.

Tyvärn ha både tabeller och kartor fått en sådan utformning, att de i regel endast kunna användas för sitt direkta syfte och icke för vidare bearbetning. Definieringar och ställningstaganden i detaljer äro ganska svåra, när det gäller bearbetning av medeltida jordeböcker. Man skulle ha önskat, att Norborg mera i detalj talat om, hur han gått till väga vid uträknandet av tabellerna. Fakultetsopponenten, docent Weibull, har påpekat, att en tabell över gårdarnas medelavkastning i olika landskap bygger på icke jämförbara siffror samt att samtliga de olika tabellerna om ödegårdarna ha olika summor.¹ Dessa förhållanden skapa en allmän osäkerhet, när man nalkas Norborgs siffermaterial. Det verkar dock som om hans försiktigt dragna slutsatser icke påverkas härav. Med hänsyn till källmaterialets karaktär bör stor försiktighet iakttagas vid slutsatser även utifrån en statistisk bearbetning med distinktare definitioner och säkrare uträkningar.

Särskilda undersökningar ägnas klostrets öden under drottning Margaretas räfst, tillkomsten av altarstiftelser i klosterkyrkan, en strid vid 1400-talets mitt mellan abbedissan och munkarna om godsförvaltningen samt omfattningen av klostrets inkomster och utgifter och placeringen av klostrets kapital.

Av störst intresse verka dock de avsnitt vara, där Norborg med utgångspunkt från Vadstenamaterial, främst sex jordeböcker, som

dateras till 1450, 1457, 1461, 1466, 1480 och 1502, behandlar centrala agrarhistoriska problem, såsom förhållandet mellan avelsgårdar och landbogårdar och mellan ödeläggelse och nybebyggelse samt avradsutvecklingen vid skilda tidpunkter under senmedeltiden.

Vadstena kloster existerade under en tid, då storgodsen i olika europeiska länder i stor utsträckning upplöstes och ersatts av smärre arrendegårdar. Sverige utgör intet undantag härvidlag. Den överväldigande huvuddelen både av kyrkans och av stormännens jord brukades av landbor. Norborg påpekar, hur denna utveckling kan följas genom en jämförelse mellan Skoklosters jordeböcker från 1302 till 1503.

Vadstenaklostret hade sammanlagt endast sex avelsgårdar, och dessa voro icke helt samtidiga. Själva huvudgården i Vadstena kan beräknas motsvara ungefär åtta genomsnittliga landbogårdar i samma trakt. Av de övriga avelsgårdarna lågo alla utom en i stadens närhet och motsvarade var och en fem till sex genomsnittliga gårdar. Den återstående låg på andra sidan Vättern i Forsvik, Undenäs socken. Den torde ha haft betydelse för klostret genom sina betesmarker och det där anlagda sågverket, möjligen den äldsta anläggningen av detta slag i Sverige. Avelsgårdarna, som åtminstone delvis anlagts av klostret självt, ha icke förvaltats tillsammans med landbogårdarna.

I litteraturen har Gustav Vasas avelsgårdsprojekt från 1550-talet ansetts epokbildande för vårt land. Konungen skulle ha följt utländska förebilder. Norborg menar, att Gustav Vasa icke företagit sig något principiellt nytt. Avelsgården som produktionsform hade aldrig helt försvunnit. Konungens sätt att förflytta bönder hade tillämpats även av Vadstena kloster. Tyvärn saknas i denna diskussion en penetrering av samtida praxis vid stormännens huvudgårdar. Som Norborg anmärker, är ju begreppet avelsgård icke helt identiskt med huvudgård eller sätesgård.

Avelsgårdarnas huvuduppgift torde ha varit att förse klostret med färska livsmedel. Huvuddelen av inkomsterna kom däremot från landbogårdarna och samlades upp på särskilda intäktsgårdar, belägna på centrala platser. Den avrad, som landborna enligt jordeböckerna

¹ J. Weibull: Ödegårdar och avradsänkning i senmedeltidens Sverige, Scandia 1959, s. 92 ff.

skulle betala, var lägre än vad stadgandena i Östgötalagen en gång angett. Hans Hildebrand och Folke Dovring ha antagit, att jordägaren kunnat kompensera sig genom att pålägga andra prestationer, t.ex. dagsverken och småskatt. Sådana skyldigheter anges i Vadstena jordeböckerna endast för ett mindre antal landbor, bosatta inom begränsade områden huvudsakligen i klostrets närhet. Dovring menar, att de medeltida jordeböckerna utelämnar det som är självklart, i detta fall det som överensstämmer med olika stadgor från 1400-talet. Norborg, som hävdar, att klostret liksom andra jordägare icke kunnat tillgodogöra sig alla de rättigheter, som stadgorna sökt införa, visar, att sedan klostret indragits till kronan, dagsverken och småskatt endast utgått från gårdarna i västra Östergötland. Om de andra landborna verkligen under medeltiden fullgjort dessa skyldigheter, är det inte sannolikt, att Gustav Vasa avskaffat dem.

Ett ganska stort antal gårdar och torp, tillhörande Vadstena kloster, angivas i en eller flera av jordeböckerna som öde. Det helt övervägande antalet har ödelagts före den första jordebokens tillkomst 1450, kommit i klostrets ägo före 1400 och genom donation, huvudsakligen ingående i en större sådan. Klostret fick under grundläggningstiden betydande landområden av högfrälset. Att då även ingick jord, som redan var eller senare blev öde, är endast naturligt. Någon strävan från klostrets sida att förvärva ödejord eller att lägga några gårdar för fäfot kan man icke tala om. Tvärtom verkade klostret genom avradssänkningar för att ödegårdarna åter skulle tagas upp.

Erik Lönnroth har hävdad, att de goda exportkonjunkturerna för animala produkter under senmedeltiden medfört en avsevärd nybebyggelse i de syd- och västsvenska gränslandskapen. I samband härmed tänker han sig möjligheten av en omflyttning från gamla brukningsdelar till nya. Norborg uppvisar, att Vadstena klostrets ödesmål ymnigast förekomma i typiska skogstrakter och gränsmarker, t. ex. de båda Vedbohäraderna, Hökensås, Tiveden, Dalsland, Holaveden och Kolmården. I första hand är det också gårdar och torp med namn på -torp, -ryd, -rum, -måla, -säter, -boda och -hult, vilka anses tyda på en sen kolonisation, som blivit öde. En kontrollunder-

sökning på Arvid Trolles jordebok ger ett liknande resultat. Det är således icke de gamla brukningsdelarna, som övergivits.

Denna slutsats föranleder Norborg att granska argumenten för Lönnroths tes om den senmedeltida nybebyggelsen. Uppgifterna om peterspenningens storlek torde icke kunna läggas till grund för någon befolkningsstatistik, icke ens, som Lönnroth menar, för en beräkning av bebyggelsens relativa fördelning i landet vid 1300-talets mitt. De sjunkande siffrorna för uppbörden under de närmaste 70 åren efter digerdöden tyda icke heller på ett breddat skatteunderlag utan snarast på avfolkning av landsbygden och ödeläggelse av jord.

Västgötalagens stadganden om böternas ojämna fördelning mellan landskapets åtta bon har föranlett Jöran Sahlgren att antaga en befolkningstillväxt i de sydvästra delarna av landskapet under tiden närmast före 1250 och att sätta denna i samband med -torp och -rydbebyggelsen. Vid en jämförelse med förhållandena på 1500-talet kan man konstatera en ytterligare förskjutning i relationen mellan landskapets olika delar. Norborg menar, att det kan ha varit en viss eftersläpning vid justeringen på 1200-talet och att en eventuell senare befolkningsförskjutning kan ha ägt rum före digerdöden.

En granskning av Ödeens undersökning av ortnamnen på -måla leder till konstaterandet, att det finns skriftliga belägg på målanamn från tiden före digerdöden även i de trakter, dit målabebyggelsen, vilken anses vara yngre än gårdarna på -torp och -ryd, enligt Ödeens spridningsschema sist nått fram.

Utvecklingen i södra Sverige skulle således överensstämma med den i det övriga Nord- och Västeuropa. Kolonisationens storhetstid har legat före digerdöden. Därefter kommer en agrarkris med bl. a. ödesmål. Denna var icke endast beroende av digerdöden utan fortsatte långt in på 1400-talet. Flera pestepidemier följde. Inflyttning till städerna kan också ha spelat in.

Ödesmålen är ett uttryck för agrarkrisen, avradssänkningarna ett annat. Dessa ha i stor utsträckning ägt rum före den första Vadstena jordebokens tillkomst 1450. Denna innehåller notiser om vad en del gårdar fordöm

räntat. I andra fall visar en jämförelse med donationsbrev, vilka dock i regel sakna ränteuppgifter, att en avradssänkning ägt rum. Tidfastningen av denna är oftast omöjlig att genomföra, även om Norborg kunnat konstatera, att ränteuppgifter i donationsbrev från tiden före 1420 icke överensstämmer med jordeboken 1450 till skillnad från dem i senare donationsbrev. Likaså är det oriktigt, att ex silentio hävda, att avraden varit konstant på de gårdar, där källmaterialet tigger.

Huvuddelen av förändringarna efter 1450 kan dateras till 1466, då en omtaxering ägde rum, vilken speglas i den detta år upprättade jordeboken. Skillnaderna mellan de olika jordeböckerna 1450—1466 och 1466—1502 är däremot förhållandevis ringa. I stort tycks avradssänkningen ha ebbat ut efter 1466, ungefär på samma sätt som de nya donationerna, vilka kompenserade klostret för inkomstminskningarna, blev allt färre.

Ett annat problem är avradssänkningens geografiska spridning, som Norborg behandlar i två tabeller, en över notiserna i 1450 års jordebok och en över ändringarna mellan 1450 och 1502. Däremot saknar man en uträkning av de förändringar, som Norborg fått fram vid jämförelsen med donationsbrev. Fakultetsopponenten, docent Jörgen Weibull, har publicerat dels en egen undersökning över sänkningarna i Östergötland enligt 1450 års jordebok dels en kritik av Norborgs principer för Smålands vidkommande.² Såvitt rec. kan bedöma, är varken Norborgs eller Weibulls siffror för Östergötland användbara. Weibull har således bl. a. helt förbisett de gårdar, som Silfverstolpe i sin jordeboksedition placerat i ett bihang. Norborg synes varken för Östergötland eller för Småland följa de varuvärderingsnormer, som han annars anslutit sig till, och får härigenom för båda landskapen men särskilt för Småland alltför höga värden, även om man tar med de gårdar i Aspelands härad, som Weibull vill utesluta vid jämförelsen.

Även om Lönnroths teori om en omfattande nybebyggelse i Sydsverige samtidigt som de centrala jordbruksbygderna avfolkades icke

längre kan upprätthållas, anser sig Weibull dock finna stöd för en relativ ökning av gränslandskapens ekonomiska betydelse i senmedeltidens Sverige i det förhållandet, att inkomstbortfallet för Vadstena kloster genom avradssänkningar äro mindre betydande där än i Östergötland. Dessa ha före 1450 framför allt drabbat de större gårdsenheterna, dvs. de gamla gårdarna i de centrala slättbygderna.

Håller man sig till Norborgs ovan diskuterade siffror, skulle den kända avradssänkningen före 1450 i Östergötland gälla 48 fall motsvarande 151 mark örtugar och i Småland 19 fall motsvarande 24 mark örtugar, vilket givetvis blir avsevärt mera per fall i Östergötland (3,15 mark mot 1,28 mark). Ställer man däremot den konstaterade sänkningen i relation till summan av sänkningen och den återstående avraden från de båda landskapen blir skillnaden betydligt mindre (18 % mot 11,8 %). Källmaterialet är emellertid så spordiskt, att det icke tillåter några statistiska slutsatser om vilka delar av landet som hårdast drabbats av agrarkrisen eller om dennas omfattning i vårt land i förhållande till andra västeuropeiska stater.

Det material, som Norborg kunde ha använt för parallellundersökningar, är icke omfattande, men han har dock varit alltför pessimistisk i fråga om att vinna resultat på denna väg, när han bortser från Israel Birgerssons arvingars jordebok från 1350-talet.³ En stor del av gårdarna i denna återfinnas, vilket rec. tidigare påpekat, i Sten Sture den äldres jordebok från 1515.⁴ För 13 gårdar i Döderhults socken⁵ anges t. ex. räntan i "thyn" korn, sammanlagt 45 tön, vilket under senare hälften av 1400-talet skulle ha motsvarat 25½ mark örtugar, och i den senare jordeboken till 43 pund smör, 4½ pund ål, 62 örtugar och 4 får samt 7 kor på 5 år, vilket endast motsvarat 17 mark örtugar. Sänkningen är alltså påtaglig (33 %) i denna del av Småland. Vill man göra parallellundersökningar för endast

³ B 21, RA. Se särskilt Norborgs uttalande i Scandia 1959, s. 199 not 26.

⁴ Kjell-Gunnar Lundholm: Sten Sture den äldre och stormännen, Lund 1956, s. 29 not 9.

⁵ Björnhult, Brandshult, Djupeträsk, Djurhult, Glabo, Haby, Hycklinge (2 gårdar), Lämmedal, Manketorp, Skalletorp, Skorpetorp och Sörvik.

² Scandia 1959, s. 105 ff. Norborg har svarat i Scandia 1959, s. 190 ff.

1400-talets senare hälft, finnas också ett par användbara jordeböcker.

En ganska avsevärd avradssänkning i Götaland har helt förbigått både Norborg och Weibull. Ännu 1413 kunde en gutnisk mark räknas som $\frac{2}{3}$ av en svensk men 1427 endast som $\frac{1}{2}$, och från och med 1440-talet blev relationen 1 : 3. När sedan skillnad också gjordes mellan mark, svensk mark och örtugar, blev den gutniska marken endast värd $\frac{1}{4}$ av den sistnämnda.⁶

När man i Götaland talar om avrad i mark penningar, menar man mark gutnisk. Om inte det nominella värdet ändrats, skulle penningavraden i Götaland ha sjunkit med minst 62,5 %. De jämförelser, som Norborg gör med donationsbrev, uppvisar därjämte minskningar av det nominella värdet. En följd av agrarkrisen är alltså, att jordägarna icke kunnat kompensera sig för inflationen. Detta gäller icke jordbruksbygderna i Mälardalen men både Östergötland och Småland. För Vadstena kloster har penningavraden dominerat i det nuvarande Kalmar län, Varend och Njudung.

Den ovan behandlade sädesräntan från Döderhults socken i Israel Birgerssons arvingars jordebok omvandlades till smörränta, även detta en intressant följd av agrarkrisen, ett tecken på övergång till ett mera extensivt jordbruk och ett indicium för att den av Lönnroth med rätta framhävda stora smör-exporten under medeltidens slutskede verkligen skulle ha inneburit en förändring gentemot tidigare förhållanden, vilket källmaterialet från äldre tider annars knappast tillåter några säkra slutsatser om.

I det av Norborg genomgångna Vadstena-

⁶ Se Lundholm: a. a., s. 211 ff. och där anförda källor.

materialet ha avradssänkningarna före 1450 i de allra flesta fall icke medfört ändrad räntepersedel.⁷ Undantag utgöra egentligen endast de ovan behandlade gårdarna i Aspelands härad i Småland, där pengar ersatt korn. Om sistnämnda förändring ägt rum kort före 1450, har den sannolikt direkt inneburit en avradssänkning, vilket Norborg menat. Har den ägt rum tidigare, kan en annan högre värdering av kornet ha varit aktuell, och omvandlingen lika gärna, vilket Weibull antyder, ha inneburit oförändrad avrad, men i så fall har klostret i realiteten förlorat lika mycket på den följande inflationen.

Trots avradssänkningarna var Vadstena kloster vid medeltidens slut Sveriges rikaste jordägare. De årliga inkomsterna utgjorde ungefär 1 500 mark örtugar. Som jämförelse anför Norborg Uppsala domkyrka med 1 350 mark örtugar och Arvid Trolle med 1 000 mark örtugar. Jämförelsen kan kompletteras med Sten Sture den äldre, som vid sin död jämte makan torde ha haft 1 535 marks årlig ränta. I början av sin riksföreståndartid hade han däremot endast en dryg tredjedel härav.⁸

Norborgs avhandling ger oss alltså icke endast en intressant skildring av vår medeltids främsta agrara storföretag utan har också kastat nytt ljus över agrarkrisen i senmedeltidens Sverige. Sina epokbildande synpunkter på sistnämnda ämne har han också sammanfattat i en elegant översikt i Historielärarynas förenings årsskrift 1959—1960.

⁷ Mellan 1450 och 1502 kommo gårdar i Närke och på Kolmården att erlægga pengar i stället för järn och gårdar i Mälardalen att ersätta avgifter i smör och fläsk med pengar.

⁸ Lundholm: a. a., s. 33, 79, 86, 116, 118, 134 f., 178. — I denna summa ingår dock cirka 60 mark, som Sten Sture skänkte till det av honom grundade klostret i Mariefred.

NILS DENCKER: *Sveriges sånglekar: Sammanparningslekar och friarlekar*. Med förord av Dag Strömbäck. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B: 9. AB Lundequistska bokhandeln, Uppsala 1960. 450 s. Pris kr 30:—.

Dans av olika slag har under tidernas lopp räknats som en olämplig förövning till synd. Åtminstone den lutherska kyrkan i vårt land och i ännu högre grad dess olika avläggare i frikyrkan har flitigt bekämpat ungdomens för- enande i dans. Genom att på landsbygden kyrkliga och världsliga myndigheter intill 1860-talets nya kommunallagar var intimt för- enade, kunde olika fiskaliska åtgärder sättas in mot dansen. Från slutet av 1800-talet fick emellertid de på konstlad väg återupptagna s. k. folkdanserna samt sånglekarna en kultu- rell stämpel som gjorde dem acceptabla. Sång- lekar eller danslekar godtogs i skolor och ideella ungdomsrörelser, trots att dessa lekar i hela sin ålderdomliga uppbyggnad i mycket stor utsträckning syftade till samma slut som den såsom syndfull ansedda dansen, nämligen att bilda par av olika kön. Generationer av lärare har utbildats i att instruera eleverna att dansa sånglekar, men då på 1950-talet en- staka skolor försökt bibringa eleverna kunskap i samtida dans har det väckt motstånd i stads- fullmäktigeförsamlingar och riksdag.

Genom den pedagogiska iver med vilken sånglekarna i mer än ett halvt sekel omhän- dertagits är det numera i den levande tradi- tionen utomordentligt svårt att skilja på mer eller mindre spontan tradering och resultat av avsiktlig aktivitet. Ett studium av de senaste generationernas sånglekar förutsätter intim kännedom om dansernas sentida "mönster- böcker".

Medan de "vanliga" danserna — även i den reliktartade formen av "folkdanser" — i myc- ket stor utsträckning är relativt historiskt daterbara till uppträdande, frekvens och för- svinnande, utgör sångdanserna ett betydligt mer komplicerat stoff. Det är därför av utom- ordentligt värde, att Nils Dencker har kunnat insätta sin halvsekelånga erfarenhet som folk- musikforskare på detta område. Sånglekarna hör liksom dess anförvanter, visor och folk-

musik till de sidor av den inhemska folkkul- turen, som föreligger upptecknad i så gigan- tisk omfattning, att det alltid kommer att för- bli omöjligt för enskilda forskare att skaffa sig erforderlig överblick över materialet. I medvetande härom har under 1950-talet Svenskt Visarkiv tillkommit, bl. a. för att en gång för alla registrera och för alla forskare på ett enkelt sätt åstadkomma överskådlighet över mängden stoff. På Svenskt Visarkivs uppdrag utarbetade Nils Dencker vid början av 1950-talet Svenskt Visarkivs sångleksre- gistrant, ett outhärligt arbetsredskap för alla som önskar bedriva studier på detta område. Själva arbetet med registranten var förlagt till Landsmålsarkivet i Uppsala, som besitter landets kanske främsta samlingar på området.

I äldre arkiv och i våra folkloristiska insti- tutioner har Dencker hittills påträffat 6 000 sångleksuppteckningar, omfattande över 330 olika lekar. Som ett första prov på det rika materialet föreligger nu en volym behandlande vad som kallats sammanparningslekar och friarlekar. Av de förra har 11 olika typer och av de senare 21 utkristalliserats. Dencker har valt att behandla varje lek monografiskt med angivande av dess förekomst, möjligheter till datering, textvarianter, musik m. m.

Det har länge ansetts att sånglekarna med sina visartade texter hörde till dansens tidigare skede. I och för sig finnes måhända inte så mycket att erinra mot denna uppfattning men modern källkritik tillåter inte att det hittills sammanbragta materialet ges tidigare datering än 1600-talets början. Även de första kodi- fierade sånglekarna fångades i Bureus bekanta notvarp.

Det tillvaratagna stoffet utgör givetvis en- dast en del av de sånglekar som förekommit. Åtskilliga notiser av enstaka versrader har av Dencker kunnat påvisas vara rester av helt försvunna lekar. Genom att sammanföra alla bevarade uppteckningar och melodier för varje lek har Dencker fått ett material kring vilket han kunnat föra ett intressant resone- mang om sånglekens struktur. Det står ganska klart att trots materialrikedomen inom genren har de flesta insamlingar skett ganska till- fälligt. Man kan icke mäta graden av repre- sentativitet för de olika materialsamlingarna. Vissa forskare som t. ex. den märklige metall-

arbetaren Gustaf Ericsson i Eskilstuna synes sålunda ha gått fram med en helt annan intensitet vid pumpningen av traditioner än många andra upptecknare. Detta kan ha medfört att Sörmland, som sannerligen icke utmärkes av traditionsseghet inom folkkulturen, är mycket rikligt företrätt på detta område. På ett värdefullt sätt har Dencker demonstrerat sin känedom om sånglekarna även i grannländerna och i flera fall har han kunnat visa direkt påverkan från kontinenten. Det råder väl ingen tvekan om att fortsatta forskning just måste inrikta sig på dessa lekars internationella sammanhang.

På folkdiktens liksom på folkmusikens område uppstår vid presentation av stoffet alltid svårigheter med variantmängden. Det torde merendels vara omöjligt att utpeka någon variant som den upprinneliga eller ursprungliga, åtminstone då det gäller allmänt stoff och icke t. ex. rent historiska eller politiska visor. Ofta får man nöja sig med att räkna uppteckningarna som varianter på samma tema. Hörnstenar i resonemanget utgör givetvis de äldre daterade uppteckningarna. Men varje forskare inom folkkulturen är medveten om att en senare nedteknad visa mycket väl kan representera en äldre och eventuellt mindre förändrad tradition. Dencker har i sina lekmonografier på ett realistiskt sätt behandlat föreliggande stoff. Sedan har det roat honom att i ett antal fall försöka skissera sånglekens uppkomstmiljö och andra omständigheter. Det är många gånger fantasieggande att ta del av en så kritisk och kunnig forskares teorier. Dencker har emellertid själv aldrig tillskrivit dessa tankar annat än antagandets form.

Det föreliggande verket av Dencker möjliggör betydelsefulla fortsatta studier både beträffande koreografi och folkdiktning. I en inledning har han givit en kort idéhistorisk översikt över tidigare insamling och forskning på detta fält. Genom sin sångleksregistrant på Svenskt Visarkiv och genom detta verk har han utfört en så betydelsefull insats att hans eget namn för framtiden hör till de stora inom forskning rörande folkdikt och folkmusik. I den trassliga härva där musik och text växlat som varp och inslag har han bringat en ordning och genom sina lekmono-

grafier knutit upp så många solvar, att det för kommande forskare bara är att slå sig ner och väva nya mönster.

Mats Rehnberg.

GUSTAF HALLSTRÖM: *Monumental art of Northern Sweden from the Stone Age*. Nämforsen and other localities. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1960. 401 s., textill., 140 ill. på pl. i textbandet, 28 pl. i folder. Pris kr 80:—.

SVERKER JANSON och HARALD HVARFNER: *Från norrlandsälvar och fjällsjöar*. Riksantikvarieämbetets kulturhistoriska undersökningar i samband med kraftverksbyggen och sjöregleringar. Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1960. 150 s., 13 textkartor, en översiktskarta, 123 pl. Pris kr 60:—.

Sommaren 1960 kommer att markera en epok i den svenska arkeologiska litteraturens historia. Då utgavs, med några veckors mellanrum, två arbeten, som äntligen slog upp dörrarna på vid gavel för studium av en av de mest avgörande frågor, som fornforskningen här hitintills ställts inför.

Till synes behandlar de enbart speciellt norrländska frågor, och detta dessutom bara inom en begränsad del av Norrland. Men denna del framstår som i väsentliga avseenden vittnesgill för väl två tredjedelar av landets yta. Och man ledes här fram till en principfråga om grundlinjerna i förhållandet mellan denna större del av Sverige och den mindre, sydliga, som vår arkeologi hittills så helt övervägande ägnat sig åt.

Med Gustaf Hallströms digra, helt för fackmän avsedda verk om norra Sveriges hällristningar och hällmålningar har författaren fogat in en mäktig sten i sitt livsverk — en imponerande prestation, fullbordad många år efter den ordinarie arbetsdagens slut. — Harald Hvarfners och Sverker Jansons bok *Från norrlandsälvar och fjällsjöar* vänder sig till en bredare, kulturhistoriskt intresserad publik, men är samtidigt för deras kolleger en efterlängtd, första översikt över resultatet av de omfattande arkeologiska och etnologiska undersökningar, som pågått sedan 1942 i riksantikva-

rieämbetets regi i samband med kraftverksbyggen och sjöregleringar.

Det sentida jordbruk och fiske, som nu avbrytes genom landskapets gigantiska omdaning i det tekniska samhällets tjänst, får sin synnerligen intresseväckande belysning hos Hvarfner. Främst genom hans bidrag blir boken en av de hos oss tyvärr förhållandevis tunnsådda skildringar, som medvetet är *både* arkeologiska och etnologiska. I denna del av den nordiska arkeologien är kombinationen osökt och övertygande. Avsnitten "Fångst" samt "Bland lax- och sikfiskare vid Indalsälven" ger associationer till Nils Lithbergs klassiska undersökningar om stenålders och sentida säljakt och fiske på gotlandskusten. Under rubriken "Björnfest vid Storuman" redogörs för den viktiga undersökningen av en ceremoniellt ordnad björngrav på en boplats vid Sörviken och dess ställning i förhållande till tidigare fynd- och traditionsmaterial. Inom mera jordbruksbetonade miljöer rör sig skildringarna från två områden, som nu blivit sjöbotten: den nya Sylsjöns yta har brutit serien av spår efter den gamla pilgrimsvägen till Nidaros, och under den uppdämda Ransaren vid Vilhelmina försvann resterna av en liten fjällbygd, vars historia följes från dess egentliga begynnelse sommaren 1888 intill den nu framtvungna bortflyttningen till nya bosättningsplatser.

Om anknytningen till folklivsforskningen bidrar till att ge Från norrlandsälvar och fjällsjöar en särskild prägel, är det arkeologiska studiet av vittnesbörden om forntida fångst den gemensamma nämnaren för båda de här recenserade böckerna. Av dessa spår är det boplatsfynden, som står i centrum hos Janson—Hvarfner — de bortåt tusen boplatser med stenredskap, som kommit fram vid undersökningarna inom ett område med ca 25 mils radie, särskilt inom Indals- och Ångermanälvarnas vattensystem, och av vilka flera tiotal kunnat utgrävas mera omfattande. Men från boplatserna är steget inte långt till hållbilderna, som måste anses vara tillkomna i samband med jaktmagi. Bildförekomsterna berörs därför på avgörande punkter i Jansons resonemang. Hos Hallström avbildas de samt beskrivs och diskuteras i detalj. På en väsentlig punkt möts boplatsfynden och bilderna mer

påtagligt än annorstädes — vid Nämforsens hållristningsområde, som med sina 1750 figurer på en sträcka av några hundra meter ju är vår ojämförligt mest omfattande ristningsförekomst.

Hallström och Janson är överens i sin syn på Nämforsen, i väsentliga avseenden. Här har inte enbart varit den jättelika "älgfällan", dit villebråd i massvis drivits ner över stupen. Bebyggelsen här vid vad som länge var en fjordstrand är nyckelpositionen för förståelsen av hela den stora mellannorrländska regionen med de tusentals boplatserna. Nämforsen framstår därför mer än någonsin som en kontaktpunkt för förbindelser med såväl inlandet som sydsandinaviska områden. Man är vidare överens om att hela detta kulturkomplex till mycket stor del måste tillhöra den tid, som motsvarar bronsålder och äldre järnålder i sydligare trakter. Här i norr är dessa redan annorstädes ofta vilseledande begrepp egentligen inte användbara alls. Fynd och bilder vittnar om ett stenålderssätt att leva på, oavsett från vilken tid de är.

I fråga om tiden för början och slutet på denna jägarstenålder har Janson och Hallström så olika uppfattning, som man gärna kan tänka sig. Hallström vill gärna mena, att vissa äldsta hållbilder i det svenska Norrland och en del norska, som de liknar, har tillkommit mycket tidigt, närmare bestämt redan nära efter den tidpunkt, då den sista stora skandinaviska inlandsisen spricker på mitten, för vid pass 9 000 år sedan. Men för Janson finns det inget skäl att tänka sig, att någon ristning skulle vara äldre än skedet ca 3000—1500 f. Kr.

Av ännu större betydelse är meningsskiljaktigheten i fråga om slutet på denna stenåldershistoria. För Hallström finns det intet, som antyder att några hållbilder skulle ha tillkommit efter "bronsålderns" slut före vår tideräkningens början; och senare föremål i boplatsfynden från Nämforsen är för honom enbart belägg för att kustbygdens järnåldersbönder avlagt tillfälliga besök vid fallen och floden.

För Janson å andra sidan kan de senaste av boplatserna liksom också de senaste hållbilderna lika väl tänkas vara bara "1 000 år gamla eller ännu yngre". Tankegången är

ju visserligen inte ny, utan har tidigare mera preliminärt antytts även av Janson och uttryckts bestämt t. ex. av forskare i Norge beträffande grannlandet i mycket likartade förekomster. Men från och med nu framstår för Sveriges del motsatsen mellan de båda betraktelsesätten i full klarhet, och med bestämd argumentering från båda sidor.

Jansons argument har hämtats från såväl grav- som boplatsfynd. De gravfynd, som avses, är främst från Horrmundsjön i Malung. De har tidigare behandlats av Hallström. Denne uppmärksamade här och annorstädes kombinationer i vissa gravar mellan dels typiskt och daterbart folkvandrings- och vendeltidsmaterial, dels t. ex. pilspetsar av sten. För sin del stannade han för den förklaringen, att järnåldersgravarna kommit att anläggas på tidigare stenåldersboplatser, varigenom inblandning skett vid anläggningen av gravarna. Janson menar nu, att det "är möjligt eller kanske troligt" att både det ena och det andra nedlagts samtidigt såsom gravgåvor. Likartade frågeställningar har nu under de nya undersökningarna aktualiserats genom boplatss- och gravfynd på Långön vid Hoting, där Hvarfner dock ej ansett att förhållandet mellan komponenter av sten-, resp. järnålderskaraktär kan utredas säkert.

Vad åter angår boplatsfynden, redovisas i en av de förteckningar, som bildar för fackmannen särskilt värdefulla bilagor till boken, tjugofem fall, där metallfynd eller gjutformar och annat, som uppenbart är senare än stenålder, ingår i boplatsfynd av stenålderstyp. Somligt är av bronsålders, annat av järnålderskaraktär. Det är detta så pass talrikt företrädde fenomen, som särskilt sysselsätter Janson. Han använder beteckningen fyndkombination, men understryker möjligheten att göra invändningar i fråga om samhörigheten mellan å ena sidan de nämnda föremålen, å andra sidan stenmaterialet. Härtill är väl främst att säga, att man kan tala om "fyndkombinationer" endast om man betonar, att enbart fyndkombinationer i slutna fynd, momentana samlade nedläggningar t. ex. av en gravutrustning, har ett bindande kronologiskt värde, medan det här rör sig om fyndkombinationer i hopade fynd, successiva ackumulationer av material, som måste härröra från

mer eller mindre olika tidpunkter inom den tidrymd eller de tidrymder, som platsen varit använd. Och dessvärre är fyndplatserna i dessa områden så beskaffade, att man inte ser ut att kunna få tillräcklig hjälp vare sig av t. ex. C 14-bestämningar eller lagerföljd (annat än kanske i de väldiga kokstenshögar, åt vilka ett intressant kapitel är ägnat). Men även om man gör denna helt nödvändiga och kraftiga reservation, är det likväl en uppseendeväckande företeelse, att "utifrån" daterbara föremål från så olika tidrymder dukit upp så förhållandevis många gånger inom de norrländska fyndanhopningarna av de aktuella arterna. Recensenten kan inte finna annat än att Jansons argumentering har en avsevärd tyngd, och man förstår, hur denne forskare, under vars ledning det stora vetenskapliga programmet förts så långt som nu skett, måst nå fram till sin okonventionella standpunkt.

Argumenteringen i dessa frågor uppfattas här som tyngdpunkten i Janson—Hvarfners och Hallströms bidrag till debatten. Deras böcker innehåller emellertid mycket annat av betydelse.

Av detta skall särskilt nämnas ett par inlägg, som berör frågan om de studerade norrländska komplexens ställning i vissa vidare sammanhang. Janson yttrar sig härom med klok försiktighet. Särskilt tacksam är man för hans återhållsamma ord i fråga om eventuellt samband med lapsk kultur; i sådana sammanhang byggs ju annars ofta luftiga konstruktioner. Motsvarande gäller hans antydningar om möjliga anknytningar av boplatsfyndens innehåll till vad som är känt från andra områden. Härvid anser han, att den kamkeramiska kretsen närmast i öster inte har mycket att ge. Däremot har han fått intryck av större möjligheter vid ishavskusten och Vita havet. Detta är förstäeligt. Man bör kanske dock i detta sammanhang fästa uppmärksamheten på att den nordnorska arkeologien bedrivits förhållandevis länge och med stor energi, och därför är längre hunnen än motsvarande forskning i angränsande områden; därför är chansen att få fram jämförelsematerial relativt stor där, vilket kan medföra en risk för överbetoning av likheter med förhållandena i Nordnorge. Detta kan vara värt att hålla i minnet. — En annan fråga tränger

sig fram vid denna sammanställning liksom vid vissa andra: hur är förhållandet i stort mellan inland och kust? Står de säkerligen säsongbetonade inlandsbebyggelserna i samband även med annan kustbebyggelse än den, som Nämforsen ger en inblick i?

En annan stor sambandsfråga återkommer Hallström till: den om förhållandet mellan de s. k. arktiska hållbilderna och de sydskandinaviska. Det ligger nära till hands — Nämforsen är ju en av de betydelsefulla punkter, där de båda grupperna flätas in i varandra. Hallströms principiella ståndpunkt förefaller sund: att på ett balanserat sätt hävda hur mycket som förenar de båda kretsarna. Inte ens deras nordliga och sydliga utbredning skall överdrivas, eftersom de sydligaste "arktiska" ristningarna ju finns i Sydnorge på ungefär samma latitud som Uddevalla—Söderköping, medan den nordligaste av alla ristningar i Skandinavien, den tämligen nypublicerade vid Gåshopen vid Hammerfest (Hallström avbildar den) har bl. a. vissa klart "sydliga" karaktärsdrag.

På så sätt visar det sig även i detta avseende, hur de två nyutkomna verken om företeelser i mellersta Norrland i själva verket aktualiserar frågeställningar av väsentlig betydelse även långt i norr och långt i söder.

Carl-Axel Moberg.

HERMAN BAUSINGER, MARKUS BRAUN, HERBERT SCHWEDT: *Neue Siedlungen*. Volkskundlich-soziologische Untersuchungen des Ludwig Uhland-Instituts, Tübingen. V. Kohlhammer, Stuttgart 1959, 193 s., ill., 16 pl.

Som förklaring till dubbelteckningen i underrubriken till föreliggande arbete framhålles, att det kunde räckt med ettdera ledet, om sociologien brukat taga upp realföreteelser ("die Güter") till behandling eller om folklivsforskningen plägat undersöka dessas sociala grundvalar i hela deras vidd. Samtidigt framhålles att arbetet dock inte primärt tillkommit för att utreda metodiska grundprinciper. Vill man göra en jämförelse mellan arbetsfördelningen folklivsforskning—sociologi i Sverige kan sägas, att en motsvarande arbetsuppgift

här närmast skulle omhändertagits av sociologerna, men att de arbetsmetoder som kommit till användning i den tyska undersökningen nära svara mot dem som nordisk folklivsforskning tillämpar. Detta konstaterande kan vara ett memento för båda ämnena. I "Neue Siedlungen" redovisas icke för några kvantitativa opinionsmätningar, representativiteten diskuteras icke och vederbörandes mening om trivsel eller vantrivsel är icke statistiskt belagd. Några på förhand uppställda hypoteser har icke förelegat, utan man har förutsättningslöst och allsidigt velat se hur det förhöll sig på samma sätt som en folklivsforskare är van att arbeta när det t. ex. gäller en gammal bymiljö, ett fiskeläge eller en småstad. Här har det alltså i stället varit fråga om nya bosättningar. "Siedlung" är ett gammalt ord, som under allra senaste tid i tyskan fått ett bestämt innehåll, för vilket vi sakna motsvarighet. Det gäller samtidigt eller ungefär samtidigt tillkomna bostadsområden med likartad bebyggelsestruktur, i allmänhet belägna i utkanten av ett annat och i regel större samhälle. "Grannskapsenhet" har Bertil Pfannenstill talat om i sin undersökning av Augstenborgsområdet i Malmö — en typisk "Siedlung", även om endast några av de undersökta tyska nå upp till denna storlek (ca 5 600 inv.).

Den föreliggande mycket omfattande undersökningen har sitt upphov i ett uppteckningsarbete som från Ludwig Uhland-Institutet (för förhistoria, dialekt- och folklivsforskning) bedrevs i tyska flyktingläger efter kriget. Arbetet har utförts av institutet med hjälp av studenter och främst under ledning av dr Bausinger. För flyktingarna ("die Heimatvertriebenen") öppnades småningom ordnade förhållanden och de bereddes bostäder genom omfattande byggnadsåtgärder. Så uppstodo flertalet av de bosättningar som här behandlas, inalles ett 20-tal belägna i Baden-Württemberg. Halvparten av boken utgöres av på ett förebildligt sätt koncentrerade monografier över de olika enheterna, skildrande deras uppkomst, geografiska belägenhet, näringsliv, arkitektur och befolkningssammansättning. I alla dessa avseenden skifta ofta de olika orterna, vilket gör helhetsbilden så brokig, att det vid sidan om de enskilda planerna och diagrammen också skulle behövts en tabellerisk sammanfattning

av viktigare data för att underlätta läsningen och förståelsen av bokens systematiska häft. Den vackra planschdelen har på ett förtjänstfullt sätt helt ägnats bebyggelsens planläggning och arkitektur.

Undersökningens huvudproblem har givetvis varit reaktionen vid sammanförandet av så starkt skilda befolkningsskategorier: ostpreussare, schlesier, sachsare, folk från de forna tyska kolonisationsområdena i Ungern och Bessarabien men också utbombade västtyskar samt pendelarbetare och bostadslösa från bosättningsområdet. Som kontrast har också några av de undersökta orterna en främmande befolkning av enhetligt ursprung, varjämte i samtliga fall funnits problemet om förhållandet mellan de nya områdena och grannskapets befolkning. Det har dock visat sig att utvecklingen påverkats även av andra faktorer än befolkningssammansättningen, där olikheterna ofta haft en överraskande utjämnande inverkan. Dessa samhällens historia är inte lång men kan i vissa fall, det gäller särskilt initialstadiet, ge nyckeln till vad som senare skett. Även har bebyggelsens yttre gestaltning visat sig främja en harmonisk utveckling; i en nybebyggelse som t. ex. stört en turistorts gamla karaktär har däremot aversionen också överförts på nykomlingarna. Planeringen behandlas även i bokens sammanfattande del och det betonas att planering inte bara är en arkitekternas utan också en samhällsforskarnas angelägenhet. Traditionsfaktorn är stark hos de i ny miljö omplanterade, för vilka samtidigt också studiet av den nya hembygden kan bli ett medel att slå rot. Boken har även ett utförligt, i detta sammanhang något väl ordrikt kapitel om hembygdsbegreppen och hembygdskänslans förvandlingar. Andra avsnitt behandla gruppbyggnaderna och sådana traditionsföreteelser som folkseder, matvanor, skämthistorier och dialekt. Här har man försökt att i de konkreta företeelserna utläsa utvecklingens gång och resultat även i mera immateriellt hänseende.

Utan att det föreligger samma tragiska bakgrund som i Tyskland har Ludwig Uhland-institutets undersökningar aktualitet varhelst människor från olika traditionsmiljöer föras samman och kulturomställningar äga rum, det

må gälla storstäders rand- och radhusbebyggelse eller lantliga stationssamhällens trädgårdskvarter. Det gäller också vad som kan ha skett i förfluten tid. Institutet fortsätter f. n. sin så framgångsrikt påbörjade nutidsforskning med en undersökning av föreningslivet och Hermann Bausinger har publicerat ett program härför i Zeitschrift für Volkskunde (1959 s. 98 ff.). Vill man rikta någon kritik mot redogörelsen för resultatet av den nu avslutade undersökningen, som i övrigt publicerats på ett så förträffligt sätt, skulle det vara att man alltför litet fått veta hur själva undersökningsarbetet organiserats och utförts.

Sigfrid Svensson.

CARL-MARTIN BERGSTRAND: *Gammalt från Kind*. Folkminnen från Kinds härad i Västergötland, del 1 och 2. Gumperts förlag. Göteborg 1959 och 1960. 194 + 190 s. Pris häft. kr 10: —, inb. kr 16: — per del.

C.-M. Bergstrands böcker bestå denna gång helt av resultatet från hans egen flitiga för Västsvenska folkminnesarkivet bedrivna uppteckningsverksamhet och Kinds härad förefaller att höra till arkivets mest givande marker. "Gammalt" är här lika med folketro och sed med en del 3 reserverad för folkdiktning. Materialet är grupperat bl. a. kring sjukdomar, kloka gubbar, näringsliv och hushållsarbete, familjelivets tilldragelser samt kalenderdagar och olika årsfester. Särskilt om julfirandet finnes ett mycket rikt material. Notiser om arbetsmetoder och vardagsliv äro också med, men de te sig närmast som kuriosa i denna övertroiska omgivning. Det är synnerligen ålderdomliga traditioner Bergstrand har kunnat uppteckna — de tidigaste uppteckningarna äro redan från 1926 — och ett försök att nu i bygden uppspara liknande skulle säkerligen slående och nedslående endast visa det starka traditionsavbrott som skett. Detta i fråga om folkseden. Att folktron lever segare kvar visa de folkmedicinska uppteckningar som utg. kunnat göra ännu så sent som 1957.

När Eva Wigström 1880 och 1881 gav ut sina första uppteckningar delade hon upp

dem på berättare. Då J. A. Lundell skulle ge ut en fortsättning ordnade han materialet i realgrupper, vilket väl enligt sekelskiftets och det tidigare 1900-talets sätt att se var mer "vetenskapligt". När på initiativ av C. W. von Sydow senare en ny upplaga skulle ges ut sammanfördes det bokstavligen sönderklippta materialet på nytt med motiveringen, att den ursprungliga grupperingen efter sagesmän gått förlorad och "därmed även inblicken i de olika berättarnas egenart och omfattningen av deras tradition". Men med intresset för miljöstudiet växte också en skärpt källkritik och Anna Birgitta Rooth har visat (Arv 1953) att Eva Wigströms "berättare" till stor del ha tillkommit som ett litterärt knep för att locka läsare. Det är dock inte bara allmänheten utan också forskarna som ha intresse för människorna, de enskilda sagesmännen. En av Bergstrands meddelare, f. 1858, berättar, att redan när hon var barn "klädde de ut en tomte i vit skjorta och med röd mössa", som kom "med korgar med gåvor". Detta är en anmärkningsvärt tidig uppgift om en julklappsutdelande jultomte. Är den också pålitlig? Av andra uppteckningar kan man dra slutsatsen, att berätterskan kom från ett fattigt hem. Hon tycks vara en märklig meddelare, som lämnat många värdefulla upplysningar, varav flera dock förefalla något överraskande i miljön t. ex. att göra klimp av gäddrom eller att till lussekaka baka formbröd i kopparbunke. Hon står även för en sådan uppgift som att själen kan avlägsna sig ur en sovande människa, "den kommer som en klar vattendroppe ur mun och sen blir den en häst eller hund eller gris". Och när hon återberättar sin rika tradition om fåglar skjuter hon in om svalan: Den "är barmhärtighetens ängel egentligen. Det sändes ju fyra änglar: glädjens, barmhärtighetens, kärlekens och dödens." Från vilken fatatur kommer detta? Man skulle vilja veta något om denna Hanna Torsson från Grönahög. Nu kan utg. svara, att han har möjlighet att plocka fram varje enskild meddelares eller sagesmans samlade uppteckningar och ställa till en intresserad forskares förfogande. Detta är riktigt, våra svenska arkiv ha inte såsom det skett på sina håll i utlandet slagit sönder sina uppteckningar för att t. ex. för kartering erhålla en bekväm

forskningsapparat. Och givetvis är det mycket bekvämt för forskningen att få Bergstrands material framlagt på detta sätt, därtill kompletterat med ett utförligt register, och rec. åstundar därför inget annat utgivningssätt beträffande det material det här gäller. Men både forskning och köpande allmänhet — det är den senare som i huvudsak finansierar tryckningen — skulle nog ha intresse av om i sista delen av serien de viktigaste meddelarna på något sätt presenterades. Flertalet av dessa torde nu ha gått ur tiden. Men det är rika och värdefulla minnesskatter de lämnat efter sig.

Sigfrid Svensson.

CARL JACOB GARDBERG: *Åbo slott under den äldre vasatiden*. En byggnadshistorisk undersökning. Diss. Deutsches Ref. Finska fornminnesföreningens tidskrift 60, Helsingfors 1959. 600 s., ill. + 20 s. utviksplanscher.

Vid Gustav II Adolfs besök i Åbo i april 1614 förvandlade en eldsvåda det gamla slottet till en urblåst ruin. I juni 1941 förstördes byggnadens alla brännbara delar av ryska flygbomber. Den förra branden betecknade slutpunkten på slottets historia under äldre vasatid, den senare katastrofen var dubbeltydig som alla eldsvådor när det gäller gamla stenbyggnader: trots enorma materiella förluster erbjöds nu en möjlighet att tränga djupare in i slottets byggnadshistoria. Det sekundära trävirket och ytterputsen voro borta, murarna, med sina fogar och skarvar, avslöjade sina byggnadsskeden för forskaren.

Visserligen hade Åbo slott redan tidigare varit ett omtyckt ämne för historiker och byggnadsforskare. Den första beskrivningen utkom i början av 1760-talet, de äldsta fullständiga uppmättningsritningarna härstamma från år 1770. Professorn i historia vid Uppsala universitet Erik Mikael Fant publicerade 1797 på latin en dissertation om lyxen vid hertig Johans hov. Därefter följde under 1800-talet flera bidrag, bl. a. av Aspelin, Grotenfelt, Snellman samt, under åren kring sekelskiftet, av den flitige amatören Jacob Ahrenberg. I början av vårt århundrade övertogs forskningen av Juhani Rinne; när han 1929 hade avslutat sina arbeten i Åbo domkyrka, blev

undersökningen i själva slottet för honom huvudsaken. År 1939 tillsattes "Delegationen för Åbo slotts restaurering" och strax därefter inleddes omfattande byggnadshistoriska undersökningar i huvudborgen i fil. mag. Iikka Kronqvists regi. Därmed inträdde Åboforskningen i ett nytt skede. Efter intensiva studier framlade Kronqvist huvuddragen av sina resultat vilka beträffande slottets äldsta byggnadshistoria avvek från alla tidigare framförda teorier. Ett sista bevis på denna för tidigt bortgångne konsthistorikers snillrikhet torde vara att hans slutsatser i huvudsak gälla även efter den djuplodning som Gardberg utfört i Åbo slotts historia.

Carl Jacob Gardberg fick sin första kontakt med hemstadens märkligaste byggnadsverk efter kriget som medhjälpare åt dåvarande fil. mag., numera professor Lars Pettersson. År 1949 anförtroddes honom ledningen och 1959 låg avhandlingen om Åbo slott under den äldre vasatiden färdig. Tioårsrytmen i Åboforskningen under tiden 1929—59 är lika påtaglig som chiffermystiken av eldsvådorna 1614, 1941.

Under Gardbergs ledning inträdde Åbo slotts byggnadsanalys i sitt sista och viktigaste skede. Uppgiften var svår och eggande. Med sitt strama yttre är slottet en representant för medeltidens försvarsarkitektur och är vid sidan av Kalmar en av de få nordiska borgbyggnader av mått som fortfarande står under tak. Tillkomsthistorien av det medeltida skalet är spännande som en roman, vilket man visste redan tidigare. Till detta fogar nu Gardberg en analys av den äldre vasatidens byggnadsverksamhet, minst lika fascinerande som medeltidens. Med hjälp av skarvar och fogar i murverket samt fogderäkenskaperna går han till väga på ett sätt som måste betecknas som förebildligt för modern byggnadsarkeologi. Han skalar av skikt efter skikt, tills han når det äldsta lagret. Kronqvists huvudteser bestå, ehuru kompletterade och i någon mån korriigerade. Slottet anlades under 1280-talet som ett s.k. lägerkastell, en garnisonsplats, bestående av en ringmur, torn i väster och öster samt portar i alla fyra väderstrecken. Planlösningen påminner i mycket om Aigues-Mortes vid Rhône mynningen, anlagt under 1240-talet av Ludvig den helige som operationsbasis för

korsfararna, utbyggt av hans son Filip den sköne. Men i byggnaden skönjer man också förbindelse med konstruktionerna i Visby ringmur — ett storföretag, lika viktigt för profanarkitekturen i Norden under 1200-talets slutskede som Uppsala domkyrkobygge blev för sakralarkitekturen något senare.

När biskopssätet hade flyttats till sin slutliga plats i Åbo och den nya staden hade börjat växa upp blev lägerkastellet en sluten borg. Den stora garnisonsplatsen delades i två hälfter genom en tvärmur, så att man fick en för medeltiden typisk indelning av huvudborg och förborg. Sedan utbyggdes längorna och under denna period kom man också i kontakt med Tyska ordens byggnadskonst, en väsentlig komponent i Östersjöländernas borgarkitektur. Det s.k. Nunnekapellet bär vittnesbörd härom. Under Sturetiden spelade Åbo en viktig roll, det byggdes mycket på slottet, bl. a. härrör det s.k. Sturekapellet från denna tid. Vid 1400-talets början hade man till huvudborgen fogat en förborg i öster och därmed hade anläggningen fått sin yttre kontur vilken den har än i dag trots den eftermedeltida byggnadsverksamheten.

Hur slottet med sina medeltida gemak såg ut under vasatidens början och hur man steg för steg försökte att modernisera den gamla byggnaden har Gardberg redogjort för med stor grundlighet. Genom hans analys framgår bl. a. relationerna till Tyska ordens byggnadskonst ännu tydligare än tidigare. Så är t. ex. rumsdispositionen i norra längan ett påtagligt bevis härpå. Författaren jämför emellertid också huvudborgens plantyp med slottet Xaintrailles i Frankrike. Likheten är verkligen slående, men detta torde vara helt tillfälligt. I Åbo en successiv utveckling, i Xaintrailles däremot en färdig utbildad typ från tiden omkr. 1400, då donjonen återinfördes som sista reträttplats för ägaren i fall myteri uppbröt bland hans legoknektar. Typen är allmänt spridd bl. a. i England. Att även västra tornet i Åbo ännu under hertig Johans tid på samma sätt var en borg i borgen framhäver också författaren i ett annat sammanhang. Men för denna planlösning har den franska utvecklingen knappast spelat någon direkt roll.

Allt som hände efter Gustav Vasas maktövertagande, kan i stort sett karakteriseras

som ett envist försök att få slottet moderniserat utan att spränga det medeltida skalet. Att plantypen icke svarade mot moderna krav, säger sig självt. Men anläggningen hade också andra nackdelar: borgen placerades ju under 1200-talet så, att man från denna skulle kunna skydda åmynningen och vattenleden till staden. I samband med eldvapnens uppkomst blev byggnaden emellertid allvarligt hotad från det näraliggande Korpolaiberget, varifrån man kunde skjuta direkt in i slottet. Allt detta märkte förstas Gustav Vasa, vilket tydligt framgår av hans brev 1548: "oss föghe behager, thet rum och platz, som Slottet nu vpå står..."

Dock var slottet alltför stort att utan vidare överges och man beslöt sålunda att sätta igång med en modernisering. Arbetena började i huvudborgens västra hälfvt under 1530-talet och från denna tid kasta räkenskaperna allt klarare ljus på byggnadsverksamheten. Syftet var att utöka antalet rum i västra delen, att genom en förändring av golvnivåerna bringa tornens och längornas rum i ett naturligt förhållande till varandra. Ett s. k. förhus i tre våningar byggdes inne på borggården utanpå det västra tornet; förhuset finns ej kvar, men författaren har kunnat rekonstruera det med stor noggrannhet. Ännu viktigare var uppförandet av nordöstra tornet 1549—50, med en trappa som numera finns i varje hyreshus, vilken emellertid under den tiden var en stor nymodighet: i stället för trånga medeltida murtrappor fick det nya tornet en trappa med raka lopp och stora vilplan. Traptornet som ersatte de yttre svalgångarna och trätrapporna är ett av de äldsta i sitt slag i Norden — detta kan räknas till de många viktiga nyheter som författaren har att komma med. Han placerar också in traptornet i nordisk arkitekturhistoria samt nämner bl. a. Hesselagergaards traptorn som det äldsta i gruppen. Man får avvakta Otto Norns pågående undersökningar av denna viktiga danska borg, innan trappan därstädes kan definitivt dateras till 1538. Men för Åbos del har detta ingen betydelse, utan där hade man sannolikt Vadstenas västra traptorn som närmaste förebild, vilket också påpekas av författaren. Eljest var skillnaden mellan Vadstena och Åbo mycket stor. Åbo blev ingen renässansanläggning — bakom det

nya fanns ej någon helhetsbild av idéerna, man byggde ej för byggandets skull, utan man ville tillfredsställa praktiska behov. Detta är typiskt för Gustav Vasa och hans tid. Hans svåger Kristian III byggde likadant — deras borgar tillhöra varken medeltiden eller renässansen utan bilda en blandad övergångsstil.

En ny epok började för Åbo år 1556 då hertig Johan övertog slottet som sitt residens. Den knappt nittonårige slottsherrens redan då vaknade lust att bygga fick ett rikt utlopp i den ålderdomliga borgen. Liksom under Gustav Vasas tid, riktades även nu huvuduppmärksamheten på bostadssyfte. Johan skulle ju där tillbringa hela sitt liv, med honom följde ett ståndsmässigt stort hov, snart skulle borgen bli platsen för glada fester och gästabad. När Katarina Jagellonica med sitt följe anlände till Åbo på julaftonen 1562, var de stora salarna färdiga att ta emot hertigparets höga gäster. Redan efter ett år skulle hertiginnsans gemak sönderskjutas, slottet skadas och plundras under den olyckliga brödratvisten.

Gardbergs redogörelse kompletterar avsevärt kännedomen om Johans byggnadsiver. De redan tidigare kända karakteristiska dragen belyses på ett målade sätt, som ger färg åt hertigens estetiska intressen och visar utvecklingen från yngling till mogen byggherre. Johan nöjde sig icke längre med sin faders sparsamma sätt att modernisera. En av de första åtgärderna var, att riva den medeltida tvärmuren som delade det gamla slottet i två delar, och i stället behandla byggnaden som en enhet. Svalgångarna försvunno helt, ett traptorn i söder fick förmedla kommunikationen såväl till de nya bostadssviterna i norr som festsalarna i söder. Detta traptorn upprepade former som fanns redan tidigare och var i och för sig ingenting märkvärdigt. Där emot får slottet 1559 i en dubbeltrappa framför östra tornet ett unikt inslag. Dubbeltrapporna har såsom bekant gamla anor, men särskilt omtyckt blevo dessa under 1500-talet. Emellertid finns inga direkta motsvarigheter i Norden till Åbos täckta fritrappa med en kammare över den punkt till vilken trapporna leda. I en mycket ingående analys har författaren visat, att Åbotrappan måste ha sina närmaste släktingar i sydtyska rådhus, även om i Åbo trapploppen försetts med väggar och

valv, vilket otvivelaktigt berodde på Finlands sämre klimat. Antagandet verkar sannolikt med tanke på den roll som den sydtyska renässansen spelat i Nordeuropas furstehov sedan Lucas Cranachs dagar. Vem som var förmedlaren i Åbo vet man däremot icke med säkerhet. Man kan gissa på den byggnadskunnige pommerske adelsmannen Joakim Bulgrin, känd bl. a. för sina insatser i Vadstena, men även Jakob Richter och Henrik von Cöllen kan komma i fråga.

Analysen av rummens disposition och karaktär är utförd på bred basis. Norra längan fick i övre våningen hertigens och hertiginnans bostadssviter, som lågo på vardera sidan om en förstuga i längans mitt. Bostaden börjar med salen, därefter följa de intimare rummen. Detta är sålunda motsatsen till det som fanns i Gripsholm och Stockholm, där konungens och drottningens bostadssviter lågo "rygg i rygg", liksom i Kalmar, Uppsala, Stegeborg m. m. Den strama franskinfluerade plantypen torde ha kommit till Åbo via Vadstena. Eljest kan icke heller Johans Åbo i sin helhet jämföras med Vadstena — om ock mindre än under Gustav Vasas tid, präglades det hela fortfarande av en blandning av gammalt och nytt. Det nya var ej skapat vid ritbordet utan kan betecknas som murmästarearkitektur, formerna skapades inifrån, fasaderna spelade ingen avgörande roll. Typiskt för den katolskinnade Johan är att Sturekapellet användes i gammalt skick och Katarina Jagellonica fick ett katolskt kapell under de åtta månader hon vistades där, antagligen i Nunnekyrkan som kom ur bruk på 1480-talet och troligen aldrig använts som lutherskt kapell.

Gardberg nöjer sig icke endast med en analys av praktrummen. Hertig Johans hov omfattade tidvis ända till 250 personer plus slottets ordinarie besättning jämte tjänstefolk. Medan hertigparets sviter fingo en för sin tid rekordstor golvyta, bildade trängseln i smårummen och kamrarna en tidsenlig kontrast till salarnas överdimensionering. Författaren besöker alla dessa smårum, han glömmar icke det vardagliga, de oräkneliga byggnads- och kulturhistoriska detaljerna som gör boken till en guldgruva icke endast för konsthistorikerna. Utanför slottsmurarna växte snart en rik flora av småstugor upp, av-

sedda för hantverkare och tjänsteandar. Beskrivningen av dessa byggnader ger en intressant relief åt miljöskildringen och skapar en förbindande länk mellan herreman och tjänare vilka dagligen under olika former möttes inom och utanför slottets murar. Många av mästare och hantverkare äro namngivna. I spetsen av dessa står trotjänaren Staffan Mattsson som ledde arbeten fr. o. m. 1557 ända till sin död 1599 och som med sin gedigna murmästarekunnighet i stor utsträckning spelade arkitektens roll. Flera av hans medhjälpare figurera utom i Åbo i hemlandet Sverige och i Östersjöprovinserna. Även för personhistorikerna är Gardbergs avhandling en guldgruva.

Efter kapitulationen den 12 augusti 1563 stod slottet skadat, tomt och plundrat, de nya salarna voro övergivna, barskrapade på alla värdefulla inventarier. Den lyckliga furstetiden åtföljdes av fem år av armod och osäkerhet, med Johans fängslande avslutades den kanske glansfullaste epoken i Åbo slotts historia.

Som konung har Johan III icke besökt Åbo, även om han hade aldrig svikande intresse för sin ungdoms borg. I själva huvudbyggnaden utfördes icke heller några nämnvärda arbeten. Huvudvikten lades nu på förborgen som under tiden 1576—92 fick en helt ny prägel. Den gamla trotjänaren Staffan Mattsson hade ledningen, resultatet blev ett nytto-bygge med tidstypiska drag. De små husen ersattes av murade längor av enhetlig karaktär, förborgen fick större betydelse än den gamla borgen och kallas sedermera också för "nya slottet". Så växte anläggningen stegvis mot öster, en utveckling som i själva verket tog sin början redan under senmedeltiden och som hade sin motsvarighet i ortens geologiska förutsättningar, i landhöjningen.

Som allt annat i Åbo, kan också förborgens modernisering betraktas som en företeelse med paralleller i flera svenska borgar. De trånga huvudborgarna läto sig ej omskapa i renässansens anda — i förborgarna fanns däremot möjligheterna att bygga i "architectiskt maneer". När förborgen i Åbo stod färdig under 1580-talet var slottet ett av rikets största. Men det var långt ifrån ett av de starkaste. Det underbetyg som Gustav Vasa gav

Åbo 1548, kvarstod även senare — trots stora ombyggnader kom man aldrig till en kardinal omgestaltning av slottets försvar. De skansar och vallar som i hast uppfördes 1563 hjälpte då lika litet som liknande åtgärder under hertig Karls belägringar 1597 och 1599. En kanonrundel i förborgens sydöstra hörn var redan vid sitt uppförande 1568—74 föråldrad. Åbo slott förblev till sitt yttre en utpräglad medeltidsborg, vilken det är än i dag.

Efter kungamåltiden 1614, när den förödande eldsvådan bröt ut, dukades i Åbo slotts festsal för första gången sensommaren 1960, då nordiska museimän där höllo sitt möte. Slottets restaurering efter branden 1941 nalas sin fullbordan och resultatet av denna verksamhet kommer att stå som ett monument över Finlands ihållighet, över deras museimän och icke minst över den idérike restaureringsarkitekten Erik Bryggman. Den med restaureringen parallellt genomförda byggnadshistoriska undersökningen har fått sitt monument i Carl Jacob Gardbergs doktorsavhandling.

Armin Tuulse.

SIGURD DAHLBÄCK: *Gångstigslandet, nordskandinaviska studier 1914, 1916—22*. Utgiven och med inledning av Mats Rehnberg. Nordiska museet. Stockholm 1958. 342 s., ill. Pris kr 20:—.

Naturligtvis måste man vara Mats Rehnberg tacksam för att han gett ut Sigurd Dahlbäcks efterlämnade manuskript Nordskandinaviska studier, som i denna edition fått den suggestiva titeln Gångstigslandet. Boken gör ett intryck av skiss, präglad av stor men brusten ambition; läst med varsamhet och något tålmod ger den lön för mödan. Språket är egensinnigt, skildringssättet ofta pregnant. Mest till sin fördel är Dahlbäck hemma hos sina överkalixbönder, som han bosatte sig bland 1917 och hos vilka han levde fram till sin död 1932. Med fin kunskap och intuition skildrar han ortens människor och deras livsstil, söker ut det typiska, det talande, och beskriver med nästan fanatisk noggrannhet den yttre ramen: möblering, färgsättning etc. Han är alltid personlig, aldrig ointressant, imponerande i all sin halsstarrighet, med en pionjärs hängi-

velse och ensidighet. Till hans forskningar ställer man sig ofta mer tveksam än till hans personlighet.

Mats Rehnbergs långa, livfulla och väl-skrivna inledning uppehåller sig mer vid människan Sigurd Dahlbäck än folklivsforskaren. Den bild han ger av Dahlbäck är fångslande men långt ifrån sympatisk: en kverulant, orolig och oresonlig, som ideligen besvärar kulturella institutioner med sina befängda idéer, ständigt skriande om ekonomiskt understöd. Att, som Rehnberg påstår, drivkraften till Sigurd Dahlbäcks resor i Gångstigslandet helt simpelt var "ett försök att skaffa pengar för uppehållet", vittnar inte om någon större generositet i synen på denna besynnerliga människa. (På frivilligt kulturarbete levde man för övrigt knappast särskilt gott i början på 1900-talet.) De yttre dragen av Dahlbäcks liv — han var ju en man med ett ovanligt förflutet, LO-advokat, författaren till succéromanen "Firman Åbergson" — är åskådligt tecknade, men i inställningen visar Rehnberg prov på en hätskhet, som förefaller mig ovärdig. Det finns ingen anledning att fortsätta en fejd sedan den ena parten lämnat scenen.

Visst var Sigurd Dahlbäck en egensinnig och besvärlig herre med mycket av rättshaverist över sig. Men han var samtidigt en man som med utomordentlig hängivenhet gick upp i ett arbete, vilket sannerligen inte i första hand syftade till hans egen vinning. I de nordskandinaviska trakter där han verkade under sina sista femton år är han fortfarande ihågkommen och respekterad.

Olov Isaksson.

MANNE HOFRÉN: *På rätten tingsstad*. Några notiser om Tjusts häradsting och tingshus i Gamleby med bilder ur domsagens och tjustbygdens historia. Med bidrag av Arnold Sandberg och Ingegerd Wickenberg. Utgiven av de tingshusbyggnadsskyldige i Tjusts domsaga 1960. 8:o, 164 s. ill. Väster-vik 1960.

Manne Hofrén har gjort en liten hanterlig bok om ett stort och allvarligt ämne. Men tinget, rättsförfarandet, processandet har aldrig släppt sitt grepp om svenska folkets

intresse. Realvärden och kriminalsensations i broderlig samverkan ha jämsides burit tingspopulariteten vidare tiderna igenom.

Faller man för frestelsen att angripa den nätta volymen bakifrån, blir en vag allmänkunskap hälsosamt uppfriskad genom konkret undervisning på två områden och av två yrkesmän. Tingsnotarien Ingegerd Wickenberg refererar ett giftmords rättsbehandling ur voluminösa protokoll från hundra år tillbaka och samma händelses nutida återspeglning i den ännu alltjämt stillsamma och idylliska by, som var brottsplatsen. Arnold Sandberg, chef för landsarkivet i Vadstena, ger en översikt av Tjusts häradsrätts arkiv, så saklig, klar och innehållsmättad att var och en här på ett dussin sidor får en levande historisk bild av svensk rättskipning och dess imponerande skriftliga monument.

Betraktar man så bilden av domboksbandet från 1835 med dess halvmetersbredda rygg — en av femtiotalet illustrationer i boken — måste man inse att en publikation på ett hundrasextiotal sidor ingalunda kan rymma en konsekvent redovisning av hela det historiska materialet allt ifrån 1600-talet och framåt. Man skall också ta hänsyn till en redan existerande mångsidig litteratur om Tjust och om svenskt rättsväsende, domböcker och tingsplatser över huvud — detta ofta speglat även i tidskriften *Rig*. Utrymme i boken har krävts för en lärorik tingshusbyggnadshistoria i staden Västerviks moderort, som nu sedan så länge hetat Gamleby, och för häradsrättens nyss skedda överflyttning till nutidens Västervik, vilket senare är bokens aktuella förövändning. Och man skall då lätt förstå karaktären av bokens kärnkapitel "Domböckernas vittnesbörd" och uppskatta den skicklighet dess sammanställande representerar. Samfundslivets mångahanda förhållanden, så som de passera revy i lagens serie av balkar, framdragas här och exemplifieras under ett trettiotal rubriker. Och samtliga dessa ämnesområden äro så väsentliga, att de i stället för en boksida lätt kunnat fylla en volym var, utan risk för det felperspektiv på verkligheten, som alltid lurar på den som bygger skildringen av sederna på enbart redovisning av osederna. Dombokens natur är ju att gå till botten med undantagen från det sām-

hällsriktiga, och visar därför detta blott i en förvänd spegelbild. Men när författaren arbetar med detta faktum för ögonen kan han som här få denna kunskapskälla att flöda rikligt — fastän hälsan tiger still.

Redan giftermålsbalken bjuder på mängder av problem inför tillämpningen av Mose lag i fråga om förbudna led och av adelsprivilegierna rörande adelns avskildhet från ofrälse. Det har säkert kostat författaren ett stort mått av behärskning för att ej breda ut sig om brudrov som följd av giftomans vägran, om kusinäktenskap utan kungligt tillstånd för att ej tala om alldagliga oregelbundenheter i samlivet. Rikedomerna är stor på konflikthanledning, som kräva en upplyst syn på historiska förutsättningar för att ej verka obegripeliga ur nutidsmänniskans synvinkel.

Bryta Guds lås är en term som kan synas gätlik emedan den är kommen helt ur bruk. Och ändå är dess innebörd kanske mer aktuell än någonsin nu i bilstöldernas guldålder. Ty termen gäller att all egendom ute på marken står under "Guds lås", säd på åkern, häst på bete, fisk i fångstredskap. Här ges exempel på en bisvärm som 1696 lockats från Horn till Bøljerum och en tjuvmjölkanke hustru i Fogelviks lagård 1727.

Oupphörligt under många skilda rubriker påminnes man om jordinnehavets centrala vikt. Det är framträdande i giftermålsfrågor. Gränstvister kunna gälla de minimalaste arealer. Laga fång av fast egendom omgärdas av de omständligaste formaliteter och ett fastebrev utfärdas först efter den omsorgsfullaste granskning av att ingen form av bordsrätt trädes för nära.

Men att här dra ut exempel ur ett koncentrat av exempelutdrag blir lätt allt för skeltartat. Manne Hofrén är välkänd som en underhållande och lättläst författare av grundliga undersökningar i fullmatade volymer. I denna bok om rätten tingsstad i Gamleby har han gett ett prov på förmågan av koncentrerad antydningsslag med samma lättillgänglighet kombinerad med konsten att väcka kunskapsaptit. Han besitter just den fasta och breda kunskapsgrund och historiesyn som är den oeftergivliga förutsättningen för att göra en behaglig skrivart fruktbarande i popularisatorns hand.

Sigurd Wallin.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Styrelseberättelse 1959

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1959 helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har 4 häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av Nordiska museets styresman professor Gösta Berg, ansvarig utgivare, professor Sigfrid Svensson, Lund, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har föreningen åtnjutit ett statsanslag om 4 500 kr som bidrag till tryckningen av tidskriften.

För värdefullt stöd vill styrelsen här framföra ett tack till Folklichsarkivet i Lund samt till Nordiska museet.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

Ingående Balans Konto	
1/1 1959	
<i>Tillgångar</i>	
Bankräkning	6 262:06
Kassa	137:95
Postgiro	161:42
	299:37
	<u>Kronor 6 561:43</u>
<i>Skulder</i>	
Fataburen (felaktigt inbetalt på postgiro)	22:—
Överskott 1953—1954	2 955:02
Överskott 1957	3 253:34
	6 208:36
Överskott 1958	331:07
	<u>Kronor 6 561:43</u>

Vinst och Förlust Konto	
31/12 1959	
<i>Inkomster</i>	
Årliga medlemsavgifter	8 350:—

Försäljning av RIG	3 622:01
Statsbidrag	4 500:—
Gåva	500:—
Räntor	346:02
Diverse inkomster	29:80
	<u>Kronor 17 347:83</u>

Utgifter	
Tryckningskostnader	13 792:47
Omkostnader och porto	81:82
Avskrivet å RIG	2 185:—
Överskott 1959	1 288:52
	<u>Kronor 17 347:83</u>

Utgående Balans Konto	
31/12 1959	
<i>Tillgångar</i>	
Tidskriften RIG	1:—
Svenska Handelsbanken, kap. saml. rkng	11 099:75
Postgiro	2 167:82
Kassa	20:90
	<u>2 188:72</u>
	<u>Kronor 13 289:47</u>

Skulder	
Diverse personer	3 125:50
Ledamöters fond	5 000:—
Balanserat överskott från 1958	6 539:43
varav disponerats för	
Ledamöters fond	2 664:—
	<u>3 875:43</u>
Årets överskott	1 288:54
	<u>5 163:97</u>
	<u>Kronor 13 289:47</u>

Stockholm i mars 1960.
Herman Zetterberg *Bo Westerberg*
Marshall Lagerquist

Revisionsberättelse 1959

Undertecknade av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för granskning av föreningens räkenskaper för år 1959 få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Räkenskaperna äro förda med omsorg och reda och utgiftsposterna försedda med behöriga verifikationer. Föreningens ekonomiska ställning fram-

går av här bifogade vinst- och förlusträkning samt utgående balansräkning. Vi få därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 7 juni 1960.

K. E. Sahlström *Anders Nyman*

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- En bok om Svindersvik* av Andreas Lindblom m. fl. 9:—
- Tapeter* av Ingemar Tunander 9:—
- Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren* av Erik Andrén 9: 50
- Bastu och torkhus i Nordeuropa* av Ilmar Talve 48:—
- Julita klostets godspolitik* av Per Stensland 5:—
- Broderier* av Anna-Maja Nylén 5:—
- Norrländskt sågverksliv* av Reinhold Olsson 10:—
- Spelkort* av John Bernström 7:—
- Bruksherrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow 45:—
- Helgerum i Tjust* av Manne Hofrén 14:—
- Flaskor och glas* av Elisa Steenberg 9:—
- Klockeringningsseden i Sverige* av Nils-Arvid Bringéus 40:—
- Löfholmens Theatersällskap 1828—1830* av Arvid Bäckström 15:—
- Dalmätningarna och deras förlagor* av Svante Svärdström 18:—
- Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst* av Brynolf Hellner 20:—
- Slagan och andra tröskredskap* av Dag Trotzig 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av Gösta Berg 10:—
- Gångstigslandet* av Sigurd Dahlbäck 20:—
- Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet* av Ernst Fischer 36:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleåns källsjöar* av Ernst Manker 45:—
- Modedräkter 1600—1900* av Gunnel Hazelius-Berg 7:—
- Orgelverken i Västerås stift* av Josef Sjögren 35:—
- Vävskedsmakeri och hornslöjd* av Folke Svedenfors 7:—
- Smycken i svensk ägo* 24:—
- Skolseder från Skara* av Allan Nilsson 5:—
- Staffordshirefigurer* av Rut Liedgren 10:—
- Leva i brukssamhälle* av Björn Hallerdt 12:—
- Urmakare i Sverige* av Elis Sidenblad 30:—
- Parkettläggarna* av Arvid Lundström 10:—
- Ur och urverk* av Sten Lundwall .. 18:—
- Rokokomöbler* av Marshall Lagerquist 25:—
- Computus* av Nils Lithberg 12:—
- Svenska herrgårdshem under 1700-talet* av Gösta Selling 50:—
- Kistor* av Gösta von Schoultz 4:—
- Organisterna i Västerås stift* av Josef Sjögren 40:—
- Folkdräkter* av Anna-Maja Nylén .. 12:—
- Hallandsgårdar* av Albert Sandklef 28:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker* av Anna-Maja Nylén .. 16:—
- Prästgårdsminnen* av Lars-Gabriel Andersson 10:—

C. VILH. JACOBOWSKY

GUSTAFSBERG,

Sveriges äldsta badort

Nordiska museets handlingar : 51

"Det har blivit en bred krönika, ty materialet har varit rikt. Boken bör över huvud taget vara en värdefull källskrift då det gäller den tidiga utvecklingen av svenskt badortsliv."

Borås Tidning

"Kärleksfull inlevelse och gedigen lärdom präglar i hög grad Jacobowskys verk, där svenskt badortsliv från gustaviansk tid till i dag kartlägges i detalj och där både den kultur- och den personhistoriskt intresserade har mycket att hämta."

Olof Byström i Dagens Nyheter

"Jacobowsky må emellertid hyllas för de förtjänster han vinnlägger sig om och äger: grundlighet i uppspårandet av källorna, var de än gömmer sig, saklighet i redogörelsen för den tekniska och ekonomiska utvecklingen, skrupulös noggrannhet i citat och källhänvisningar och vid utblick över vår person- och badortshistoriska litteratur. Hans hus är gediget murat."

Gustaf Näsström i Stockholms-Tidningen

"...bygger på ett 40-årigt studium av arkiv, tidningspress och resebeskrivningar, som han kunnat komplettera med egna ungdomsminnen och en ingående lokalkännedom."

Alf Åberg i Svenska Dagbladet

"Jacobowskys skildring av den gamla badortens öden är en för den kulturhistoriskt intresserade mycket rolig läsning: lite sirlig som den idyll den skildrar men också då och då maliciöst spirituellt. Man får verkligen uppleva Gustafsberg, Nordeuropas äldsta kurort, från dess kungliga glansperiod — då lille kronprins Gustaf kom hit för att bada saltvattenbad i ett flytande lusthus vid stranden — från förlovningarnas förlovade land på 1830-talet till nedgångenstiden med det 'tråkiga' Gustafsberg."

Uppsala Nya Tidning

"Bo Lagercrantz redogör för den särpräglade bebyggelsen, där man hittar åtskilliga lustiga ting. Också på Gustafsberg har 80-talets snickarglädje frodats. Marshall Lagerquist redogör för möbler och andra inventarier och man förvånas över att så mycket av det gamla bevarats så väl under alla åren."

Västmanlands Läns Tidning

N O R D I S K A M U S E E T

Pris häftad 30:—